

UDK 902
ISSN 1330-0644
Vol. 42/2
ZAGREB, 2025.

PRILOZI

Instituta za arheologiju u Zagrebu

Pril. Inst. arheol. Zagrebu
Str./Pages 1-148, Zagreb, 2025.

**PRILOZI INSTITUTA ZA ARHEOLOGIJU
U ZAGREBU, 42/2/2025
STR./PAGES 1–148, ZAGREB, 2025.**

Izdavač / Publisher
INSTITUT ZA ARHEOLOGIJU
INSTITUTE OF ARCHAEOLOGY

Adresa uredništva /
Address of the editor's office
Institut za arheologiju / Institute of archaeology
HR-10000 Zagreb, Jurjevska ulica 15
Hrvatska / Croatia
Telefon / Phone ++385 / (0)1 61 50 250
Fax ++385(0)1 60 55 806
e-mail: urednistvo.prilozi@iarh.hr
<http://www.iarh.hr>

Glavni i odgovorni urednik / Editor in chief
Marko DIZDAR

Tehnički urednici / Technical editors
Marko DIZDAR
Katarina BOTIĆ

Uredništvo / Editorial board
Prapovijest / Prehistory:
Marko DIZDAR, Institut za arheologiju, Zagreb,
Hrvatska
Snježana VRDOLJAK, Institut za arheologiju, Zagreb,
Hrvatska
Viktória KISS, ELTE RCH Institute of Archaeology,
Budapest, Hungary
Antika / Antiquities:
Goranka LIPOVAC VRKLJAN, Institut za arheologiju,
Zagreb, Hrvatska
Ivan RADMAN-LIVAJA, Arheološki muzej u Zagrebu,
Zagreb, Hrvatska
Srednji vijek i novi vijek / Middle Ages and Modern era:
Tajana SEKELJ IVANČAN, Institut za arheologiju,
Zagreb, Hrvatska
Katarina Katja PREDOVNIK, University of Ljubljana,
Faculty of Arts, Ljubljana, Slovenia
Natascha MEHLER, Eberhard Karls University of
Tübingen, Tübingen, Germany
Tatjana TKALČEC, Institut za arheologiju, Zagreb,
Hrvatska
Juraj BELAJ, Institut za arheologiju, Zagreb, Hrvatska
Metodologija / Methodology
Predrag NOVAKOVIĆ, University of Ljubljana, Faculty
of Arts, Ljubljana, Slovenia

Izdavački savjet / Editorial advisory board
Dunja GLOGOVIĆ, Zagreb, Hrvatska
Ivor KARAVANIĆ, Sveučilište u Zagrebu, Filozofski
fakultet, Odsjek za arheologiju, Zagreb, Hrvatska
Kornelija MINICHREITER, Zagreb, Hrvatska
Alexander T. RUTTKAY, Nitra, Slovakia
Ivančica SCHRUNK, University of St. Thomas, St. Paul,
Minnesota, USA
Željko TOMIČIĆ, Hrvatska Akademija znanosti i
umjetnosti, Zagreb, Hrvatska
Ante UGLEŠIĆ, Sveučilište u Zadru, Odjel za
arheologiju, Zadar, Hrvatska

Prijevod na engleski / English translation
Pio DOMINES PETER, Mario GAVRANOVIĆ,
Tamara LEVAK POTREBICA, Marko MARAS,
Marina UGARKOVIĆ

Lektura / Language editor
Marko DIZDAR, Katarina BOTIĆ (hrvatski jezik /
Croatian)
Tamara LEVAK POTREBICA, Marko MARAS (engleski
jezik / English)

Korektura / Proofreads
Katarina BOTIĆ

Grafičko oblikovanje / Graphic design
Umjetnička organizacija OAZA

Računalni slog / Layout
Hrvoje JAMBREK

Tisak / Printed by
Tiskara Zelina d.d., Sveti Ivan Zelina

Naklada / Issued
400 primjeraka / 400 copies

Prilozi Instituta za arheologiju u Zagrebu indeksirani su u /
Prilozi Instituta za arheologiju u Zagrebu are indexed by:
DYABOLA – Sachkatalog der Bibliothek – Römisch-
Germanische Kommission des Deutschen
Archaeologischen Instituts, Frankfurt a. Main
Clarivate Analytics services – Web of Science Core
Collection
CNRS / INIST – Centre National de la Recherche
Scientifi que / L'Institut de l'Information Scientifi que et
Technique, Vandoeuvre-lès-Nancy
EBSCO – Information services, Ipswich
ERIH PLUS – European Reference Index for the
Humanities and Social Sciences, Norwegian
Directorate for Higher Education and Skills, Bergen
SciVerse Scopus – Elsevier, Amsterdam

E-izdanja. Publikacija je dostupna u digitalnom obliku i
otvorenom pristupu na
<https://hrcak.srce.hr/prilozi-iaz>
E-edition. The publication is available in digital and
open access form at
<https://hrcak.srce.hr/prilozi-iaz?lang=en>

DOI 10.33254

Ovaj rad licenciran je pod Creative Commons
Attribution By 4.0 međunarodnom licencom /
This work is licenced under a Creative Commons
attribution By 4.0 international licence
<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>



SADRŽAJ

CONTENTS

	Izvorni znanstveni radovi	Original scientific papers
5	MARIO GAVRANOVIĆ DŽENAN BRIGIĆ Ostava metalnih predmeta s kraja brončanoga i početka željeznoga doba iz Markovišta, Husino kod Tuzle	MARIO GAVRANOVIĆ DŽENAN BRIGIĆ Hoard of metal objects from the Late Bronze Age and the beginning of the Early Iron Age at Markovište, Husino near Tuzla
35	DARIA LOŽNJAK DIZDAR IVAN DRNIĆ PETRA RAJIĆ ŠIKANJIĆ Prapovijesno groblje daljske grupe Vukovar Lijeva Bara – Paljevinski grobovi Ž27, Ž75, Ž79, Ž80 i Ž92	DARIA LOŽNJAK DIZDAR IVAN DRNIĆ PETRA RAJIĆ ŠIKANJIĆ The Prehistoric cemetery of the Dalj Group at Vukovar Lijeva Bara – Cremation graves Ž27, Ž75, Ž79, Ž80, and Ž92
81	JANJA MAVROVIĆ MOKOS HRVOJE POTREBICA Višeglave igle u nošnji istočnoga halštatskoga kruga	JANJA MAVROVIĆ MOKOS HRVOJE POTREBICA Multi-headed pins in the Eastern Hallstatt attire
	Prethodno priopćenje	Preliminary report
113	MARINA UGARKOVIĆ PIO DOMINES PETER Novi oblici u isejskoj geometriji smrti: prvi podaci s istraživanja nekropole Vlaška njiva (2022. – 2024.)	MARINA UGARKOVIĆ PIO DOMINES PETER New shapes in Issa's geometry of death: first data from excavations at the Vlaška Njiva necropolis (2022–2024)
141	Upute autorima	Guidelines for contributors

OSTAVA METALNIH PREDMETA S KRAJA BRONČANOGA I POČETKA ŽELJEZNOGA DOBA IZ MARKOVIŠTA, HUSINO KOD TUZLE HOARD OF METAL OBJECTS FROM THE LATE BRONZE AGE AND THE BEGINNING OF THE EARLY IRON AGE AT MARKOVIŠTE, HUSINO NEAR TUZLA

Izvorni znanstveni rad / prapovijesna arheologija
Original scientific paper / Prehistoric archaeology
UDK UDC 903.2(497.6)''637/638''

Primljeno / Received: 03. 11. 2025. Prihvaćeno / Accepted: 08. 12. 2025.

doi.org/10.33254/piaz.42.2.1

MARIO GAVRANOVIĆ

Austrijska akademija znanosti
Austrijski arheološki institut
Dominikanerbastei 16
A-1010 Beč
Austrija
mario.gavranovic@oeaw.ac.at
<https://orcid.org/0000-0001-6249-1819>

DŽENAN BRIGIĆ

Muzej istočne Bosne
Džindić mahala 21
BA-75000 Tuzla
Bosna i Hercegovina
dzenan.brigic@live.com

Ostava s oko 50 metalnih predmeta pronađena je 2021. godine na izduženome grebenu Markovište iznad naselja Husino u sjeveroistočnoj Bosni. U neposrednoj blizini mjesta pronalaska na površini nisu primijećeni tragovi naselja ili nekropole. Ostava sadrži nekoliko kronološki indikativnih predmeta poput jednopetljustih fibula tipa Golinjevo, ukrašene narukvice tipa Lučica te male šuplje sjekire s nisko postavljenom ušicom, koji upućuju na vrijeme 9. i ranog 8. st. pr. Kr. U većem dijelu zapadnoga Balkana ovaj period označava kraj kasnoga brončanog i početak ranoga željeznog doba. Za razliku od većine istodobnih ostava, nalaz iz Markovišta sadrži većinom fragmentirane objekte s tragovima dugotrajne uporabe ili objekte s očiglednim tehnološko-dekorativnim greškama u produkciji. U samoj kompoziciji primjetan je spoj kako lokalnih, tako i regionalnih, većinom zapadnobalkanskih tipova. Deponiranje metalnih predmeta u regiji sjeveroistočne Bosne između rijeka Bosne na zapadu, Save na sjeveru, Drine na istoku i Krivaje na jugu može se pratiti već od početka kasnoga brončanog doba (13. st. pr. Kr.), a ono što izdvaja ovaj prostor u širem kontekstu jugoistočne Evrope je kontinuitet ostava sve do početka željeznoga doba, na što ukazuje i nalaz iz Markovišta.

KLJUČNE RIJEČI: ostava, metalni predmeti, fragmenti, kasno brončano doba, sjeveroistočna Bosna, nakit



Copyright © Autori
The Authors 2025

Open Access This work is distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution 4.0 International license (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>) which permits unrestricted re-use, distribution, and reproduction in any medium, provided the original work is properly cited. Open Access Ovaj rad dijeli se prema odredbama i uvjetima licence Creative Commons Attribution 4.0 International license (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>), koja dopušta neograničenu ponovnu upotrebu, dijeljenje i reprodukciju u bilo kojem mediju, pod uvjetom da je izvorno djelo ispravno citirano.

A hoard containing approximately fifty metal objects was discovered in 2021 on the elongated ridge of Markovište above the settlement of Husino in northeastern Bosnia. No traces of a settlement or necropolis were observed on the surface in the immediate vicinity of the findspot. The hoard contains several chronologically indicative objects, such as single-loop fibulae of the Golinjevo type, decorated bracelets of the Lučica type, and small socketed axes with low loops, all dated to the 9th and early 8th centuries BC. In most of the western Balkans, this period marks the end of the Late Bronze Age and the beginning of the Early Iron Age. Unlike most contemporary hoards, the find from Markovište consists largely of fragmented objects showing traces of long-term use, as well as items with clear technological or decorative production flaws. The composition reflects a combination of local and regional, mainly western Balkan, types. The deposition of metal objects in northeastern Bosnia – bounded by the rivers Bosna to the west, Sava to the north, Drina to the east, and Krivaja to the south – can be traced back to the beginning of the Late Bronze Age (13th century BC). What distinguishes this area within the broader context of southeastern Europe is the continuity of hoard deposition extending into the beginning of the Iron Age, as demonstrated by the Markovište hoard.

KEY WORDS: hoard, metal objects, fragments, Late Bronze Age, northeastern Bosnia, jewellery

UVOD

Sjeveroistočna Bosna dio je peripanonskoga prostora omeđen tokovima rijeka Bosne na zapadu, Save na sjeveru i Drine na istoku, dok se granica prema jugu odnosno prema centralnome dijelu Bosne može povući uz tok rijeke Krivaje (sl. 1). Vrijeme početka kasnoga brončanog doba, odnosno 13. i 12. st. pr. Kr., koje odgovara kronološkim stupnjevima Br D i Ha A1, u ovoj regiji obilježeno je karakterističnim žarnim ukopima grupe Barice-Gređani (Čović 2010) te pojavom ostava metalnih predmeta kao što su primjerice Boljanić (Jovanović 1958; König 2004), Jadrina (König 2004) ili Srebrenik (Blečić Kavur et al. 2016). I prema sastavu i prema obrascu pohranjivanja s velikim udjelom fragmentiranih predmeta, ovi nalazi mogu se uključiti u širi krug ostava južnoga dijela Karpatske kotline iz starijega razdoblja kulture polja sa žarama, koje se u regionalnim kronologijama Hrvatske, Bosne i Hercegovine i Srbije opisuju kao horizont II (Vinski-Gasparini 1973), odnosno stupanj 2 (von Brunn 1968; Vasić 1982; König 2004). U većini susjednih područja s velikim brojem ostava iz ovoga vremena, kao što su primjerice Brodsko Posavlje (Vinski-Gasparini 1973; Schauer 1974; Miklik-Lozuk 2009) ili Srijem/Srem (Vasić 1982), s

INTRODUCTION

Northeastern Bosnia forms part of the Peripannonian area, bordered by the rivers Bosna to the west, Sava to the north, and Drina to the east, while its southern boundary toward central Bosnia can be drawn along the course of the Krivaja River (Fig. 1). The beginning of the Late Bronze Age, that is, the 13th and 12th centuries BC – corresponding to chronological phases BA D and Ha A1 – is marked in this region by characteristic urn burials of the Barice-Gređani group (Čović 2010) and by the appearance of metal hoards, such as those from Boljanić (Jovanović 1958; König 2004), Jadrina (König 2004), or Srebrenik (Blečić Kavur et al. 2016). By their composition and deposition patterns, featuring a high proportion of fragmented objects, these finds can be associated with the broader circle of the Early Urnfield culture in the southern part of the Carpathian Basin. In regional chronologies of Croatia, Bosnia and Herzegovina, and Serbia, these hoards correspond to Horizon II (Vinski-Gasparini 1973) or Stage 2 (von Brunn 1968; Vasić 1982; König 2004).

In most neighbouring areas with numerous hoards from this period, such as Brodsko Posavlje (Vinski-Gasparini 1973; Schauer 1974; Miklik-Lozuk 2009) and Srijem/Srem (Vasić 1982), the

početkom mlađega razdoblja kulture polja sa žarama (Ha A2–Ha B1) dolazi do prekida kontinuiteta deponiranja metalnih predmeta. Prostor sjeveroistočne Bosne ubraja se u malobrojne regije jugoistočne Evrope u kojima se fenomen ostava istim intenzitetom nastavlja i u periodu mlađe te kasne faze kulture polja sa žarama, odnosno između 11. i konca 9. st. pr. Kr. Sličan kontinuitet kroz cijelo kasno brončano i rano željezno doba zapažen je još na prostoru sjeveroistočne Srbije, južno od Dunava (Јацановић 1992; Gavranović et al. 2025). Premda se mlađe ostave iz sjeveroistočne Srbije kao što su primjerice Alun, Brza Palanka ili Vojilovo (Stojić, Jacanović 2008) strukturalno razlikuju od približno istovremenih nalaza iz sjeveroistočne Bosne, kao što su Bokavić, Drenov Do ili Monj (König 2004), vrijedi istaknuti geografske sličnosti obje regije koje se nalaze neposredno južno od tokova velikih rijeka (Sava i Dunav) te obje, pored ravničarskoga, uključuju i brdsko-planinski prostor Dinarida (sjeveroistočna Bosna), odnosno Homoljskih planina južnoga luka Karpata (sjeveroistočna Srbija).

Iako u sjeveroistočnoj Bosni ne dolazi do prekida u kontinuitetu ostava u vremenu nakon starije faze kulture polja sa žarama, period između 11. i konca 9. st. pr. Kr. (Ha B1 i Ha B2/3) obilježen je temeljitim promjenama. One se, prije svega, ogledaju u pogrebnim običajima, odnosno prestanku paljevinskih ukopa i početku skeletnih nekropola kao što je primjerice Jablanica kod Lopara (Gavranović 2014). Promjene su vidljive i u obrascu naseljavanja s početkom velikoga broja visinskih utvrđenih naselja (Kosorić 1980) te prestankom naselja na nižim položajima uz riječne tokove (Milić 1980).

Do sada poznate ostave mlađe i kasne faze kulture polja sa žarama (Ha B1 i Ha B2/3) iz sjeveroistočne Bosne već su razmatrane s različitih aspekata (König 2004; Gavranović, Jašarević 2016). Jedna od uočljivih tendencija u ostavama datiranim u Ha B1 (stupanj 4 prema P. Königu) je pojava različitih kombinacija nakita (jednopoljaste fibule, ogrlice, spiralne narukvice, setovi narukvica) i oružja (koplja i sjekire) u kojima se može prepoznati oprema jedne ili više osoba. Određenu iznimku predstavlja ostava Bokavić s velikim brojem fragmentiranih predmeta (sjekire, srpovi, narukvice), uključujući i metalno posuđe, te manjim ingotima, iako vrijedi istaknuti kako se među deponiranim

beginning of the younger Urnfield culture (Ha A2–Ha B1) is marked by an interruption in the continuity of metal deposition. Northeastern Bosnia is among the few regions of southeastern Europe where the phenomenon of hoarding continues with the same intensity throughout the younger and late phases of the Urnfield culture, that is, between the 11th and early 8th centuries BC. A similar continuity throughout the Late Bronze Age and Early Iron Age has been observed in northeastern Serbia, south of the Danube (Јацановић 1992; Gavranović et al. 2025). Although the younger hoards from northeastern Serbia, such as Alun, Brza Palanka, and Vojilovo (Stojić, Jacanović 2008), differ structurally from contemporary finds from northeastern Bosnia, such as Bokavić, Drenov Do, and Monj (König 2004), the two regions share geographic similarities: both lie immediately south of major river systems (the Sava and the Danube) and both include not only lowland areas but also uplands and mountainous terrain, with Dinaric ranges in northeastern Bosnia and the Homolje Mountains of the southern Carpathians in northeastern Serbia.

Although northeastern Bosnia shows no interruption in the continuity of hoards after the early phase of the Urnfield culture, the period between the 11th and the end of the 9th century BC (Ha B1 and Ha B2/3) was marked by significant changes. These are evident foremost in funerary practices, with the cessation of cremation burials and the introduction of inhumation graves, such as those at Jablanica near Lopara (Gavranović 2014). Further changes are reflected in settlement patterns, including the establishment of numerous fortified hilltop settlements (Kosorić 1980) and the abandonment of lowland settlements along river valleys (Milić 1980).

The hoards from the younger and late phases of the Urnfield culture (Ha B1 and Ha B2/3) discovered so far in northeastern Bosnia have already been examined from various perspectives (König 2004; Gavranović, Jašarević 2016). A noticeable tendency among the hoards dated to Ha B1 (stage 4 according to P. König) is the occurrence of different combinations of jewellery (single-loop fibulae, necklaces, spiral bracelets, bracelet sets) and weapons (spears and axes), which may be interpreted as the equipment of one or more individuals. An exception is the Bokavić hoard, which contains numerous fragmented objects (axes, sickles, bracelets), as well as metal vessels and small ingots. It is worth noting,

predmetima nalazi i jedna jednopetljasta lučna fibula tipa Golinjevo (Čović 1975; König 2004: T. 43: 126).

Kada je riječ o ostavama s kraja kasnoga brončanog doba (Ha B3), odnosno stupnja 5 prema P. Königu, iz sjeveroistočne Bosne do sada je poznat jedino nalaz iz Pašalića kod Gračanice koji uključuje četiri manje šuplje sjekire, vrh koplja i pincetu (Čović 1957; König 2004: 217). Zbog slične kombinacije koplja i sjekire te prostorne bliskosti treba spomenuti i manje ostave iz Tešnja te ostavu iz Grapske kod Doboja (König 2004: 223–225). Iako je ovakav sastav sugerirao nedostatak nakita u ostavama 9. i s početka 8. st. pr. Kr. iz sjeveroistočne Bosne (Gavranović, Jašarević 2016: 103), nalaz iz Markovišta pokazuje kako se ipak radilo samo o trenutnom stanju istraženosti. Grobni nalazi ovoga vremena poznati su iz nekropole u Jablanici te iz Gornje Tuzle, a odlikuju ih prije svega razne vrste nakita (tordirane ogrlice, nanogvice, stožaste ukrašene pojasne kopče, naočarasti privjesci). Slični oblici nakita pronađeni su i u grobnim nalazima iz Lipca i Mravića kod Doboja kod kojih se također vjerojatno radi o skeletnim ukopima (Jašarević 2022; Jašarević, Mujkanović 2024). Iz istoga vremena potječu i već odavno poznati grobni nalazi iz obližnjega Tešnja – Paklenica, među kojima se izdvaja „grob 1“ s jezičastim mačem, kopljem, ukrašenom šupljom sjekiricom i britvom, kao jedan od rijetkih kasnobrončanodobnih ukopa ratničkoga karaktera južno od Save (Truhelka 1907; Harding 1995: 65; Weber 1996: 249).

Sastavljena većinom od metalnoga nakita i jedne sjekire karakterističnoga tipa, ostava iz Markovišta pruža nam dodatni uvid u prakse deponiranja ovoga razdoblja koje uključuju intencionalnu selekciju predmeta, odnosno njihovo povlačenje iz svakodnevnoga optičaja te uvid u određene produkcijske korake. Pored toga, nalaz iz Markovišta ukazuje da je deponiranje nakita, očito van grobnoga konteksta, također prisutno. Uz to treba istaknuti kako neki od pronađenih metalnih oblika, uključujući i malu sjekiru sa trostrukim V-rebrima ili veliku fibula tipa Golinjevo s pljosnatim, narebrenim lukom, do sada nisu zabilježeni na prostoru sjeveroistočne Bosne, čime se dodatano podcrtavaju veze kasnobrončanih zajednica ovoga prostora s ostalim dijelovima zapadnoga Balkana.

however, that the assemblage also includes a single-loop bow fibula of the Golinjevo type (Čović 1975; König 2004: Pl. 43: 126).

Regarding hoards from the end of the Late Bronze Age (Ha B3), or stage 5 according to P. König, only the hoard from Pašalići near Gračanica is known from northeastern Bosnia. It includes four small socketed axes, a spearhead, and tweezers (Čović 1957; König 2004: 217). Due to the similar combination of spear and axe and spatial proximity, smaller hoards from Tešanj and the hoard from Grapska near Doboje should also be mentioned (König 2004: 223–225). Although such compositions suggested an absence of jewellery in hoards from the 9th and early 8th centuries BC in northeastern Bosnia (Gavranović, Jašarević 2016: 103), the find from Markovište demonstrates that this was only a reflection of the state of research at the time. Grave finds from this period are known from the necropolis at Jablanica and from Gornja Tuzla, and are characterized primarily by various types of jewellery (twisted torcs, anklets, conical decorated belt buckles, spectacle pendants). Similar forms of jewellery were also discovered in graves from Lipac and Mravići near Doboje, which probably also represent skeletal burials (Jašarević 2022; Jašarević, Mujkanović 2024). Graves from nearby Tešanj – Paklenica are also dated to this period, among which “grave 1,” with its tongue-shaped sword, spear, decorated socketed axe, and razor, stands out as one of the rare Late Bronze Age warrior burials south of the Sava (Truhelka 1907; Harding 1995: 65; Weber 1996: 249).

Comprising mostly metal jewellery and a single axe of a characteristic type, the hoard from Markovište provides additional insight into the depositional practices of this period, which involved the intentional selection of objects – namely, their removal from everyday circulation – and reveal aspects of specific production stages. Furthermore, the Markovište find indicates that jewellery deposition, apparently occurring outside funerary contexts, was also practiced. It is noteworthy that some of the recovered metal forms, including the small axe with triple V-ribs and the large Golinjevo-type fibula with a flat, ribbed bow, have not previously been recorded in northeastern Bosnia, underscoring the connections between Late Bronze Age communities in this area and other regions of the western Balkans.

OKOLNOSTI I MJESTO PRONALASKA

Ostavu je 2021. godine pronašao Dario (Ante) Miljanović iz Husina te ju je zatim poklonio Muzeju istočne Bosne u Tuzli. Jedan dio predmeta, uključujući i dvije tordirane ogrlice različitoga promjera, koje su se prema iskazu pronalazača nalazile u ostavi, u međuvremenu je izgubljen. Ukupno je muzeju predano 48 predmeta. Metalni nalazi pronađeni su na danas šumovitom, uskom grebenu zvanom Markovište na dubini između 25 i 35 cm. Raspored predmeta nije dokumentiran, osim jedne fotografije tordiranih ogrlica (sl. 4), a naknadnim pregledom terena nisu pronađeni nikakvi dodatni nalazi ili strukture koje bi upućivale na postojanje naselja ili groblja. Svi pronađeni predmeti pokazivali su tragove oštećenja, dok su urezani ukrasi dosta izlizani, a dijelom i izvedeni uz očigledne greške pri produkciji.

Markovište se nalazi na južnome rubu doline riječice Jale koja se nekoliko kilometara zapadno ulijeva u Spreču, odnosno pripada slivu rijeke Bosne. Južno od Markovišta pruža se manja kotlina u kojoj je smješteno naselje Husino. U blizini ušća Jale u Spreču, također na jednome grebenu iznad sela Bokavići, 1951. godine pronađena je poznata ostava, za sada najveća iz razdoblja Ha B1 u Bosni i Hercegovini (Čović 1955; König 2004: 184). Topografski i prostorno riječ je o vrlo sličnome položaju kao i u slučaju Markovišta. U dolini Spreče, u blizi današnjega mjesta Gračanica pronađena je i ostava Pašalići iz završne faze kasnoga brončanog doba (Ha B3/stupanj 5) (Čović 1957; König 2004: 31) kao i dosta starija ostava Boljanić (Ha A1/stupanj 2) (Jovanović 1958; König 2004: 191).

Sličnu kombinaciju nakita (fibula, tordirane ogrlice, narukvica, privjesci) i sjekira kao i u slučaju Markovišta pokazuje ostava Drenovo, pronađena još 1900. godine na obroncima Majevice, sjeverno od Tuzle (Truhelka 1909; König 2004: 196–197) koja se datira u Ha B1/stupanj 4. Iz istoga razdoblja potječe i ostava Monj pronađena na istoimenoj planini kod Srebrenika koja, između ostaloga, također sadrži tordirane ogrlice i šuplje sjekire (Jovanović 1958; König 2004: 209–211). Od ostalih obližnjih nalaza s konca kasnoga brončanog i početka željeznoga doba (sl. 1) vrijedi još istaknuti grob iz Gornje Tuzle s nekoliko karakterističnih tipova nakita (Čović 1957; Jašarević

CIRCUMSTANCES OF DISCOVERY AND LOCATION

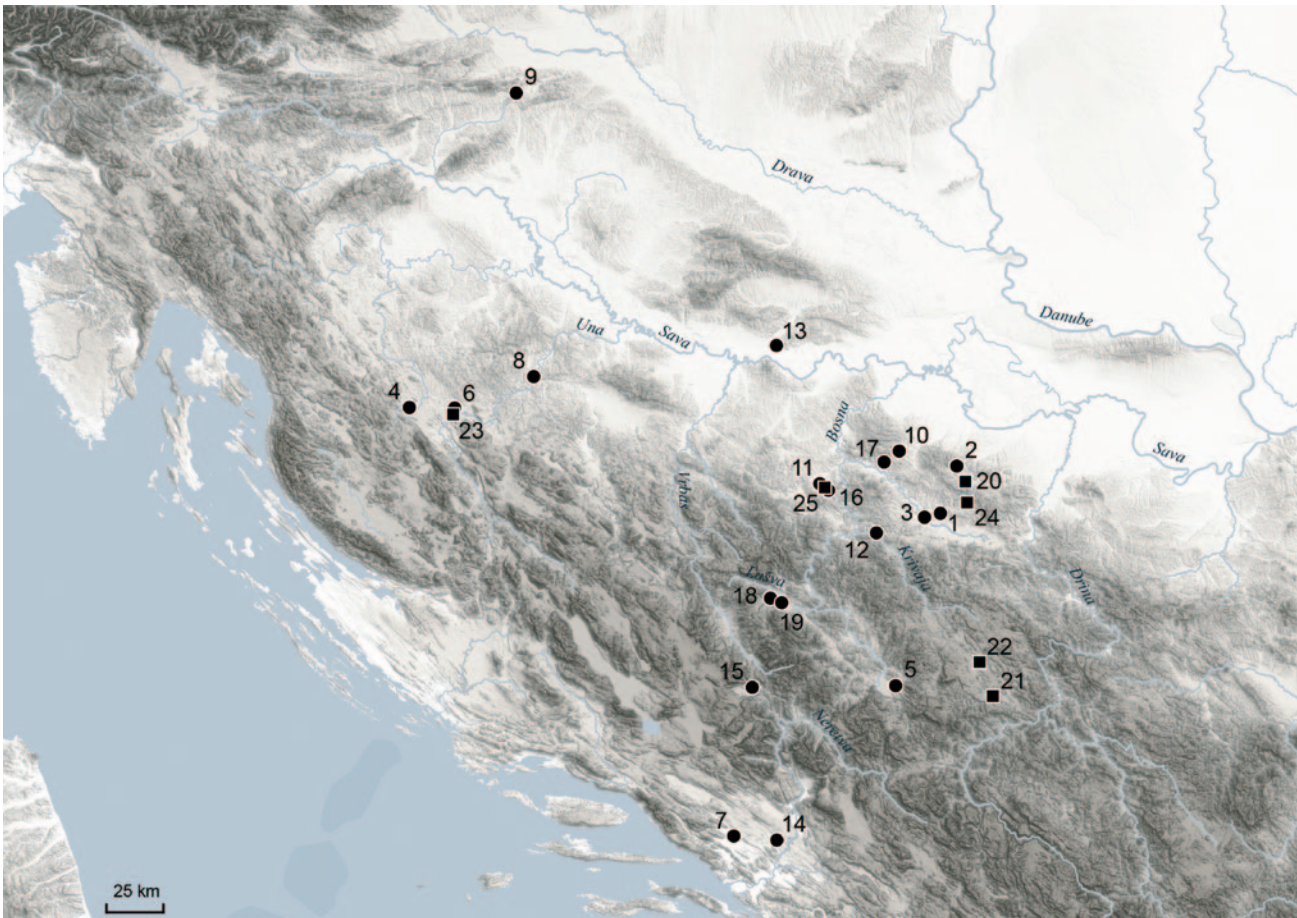
The hoard was discovered in 2021 by Dario (Ante) Miljanović from Husino, who subsequently donated it to the Museum of Eastern Bosnia in Tuzla. Part of the assemblage – including two twisted necklaces of different diameters which, according to the finder, were originally part of the hoard – has since been lost. In total, 48 objects were handed over to the museum. The metal finds were uncovered at a depth of 25–35 cm on a now forested, narrow ridge known as Markovište. The arrangement of the objects was not documented, except for a single photograph showing the twisted necklaces (Fig. 4). A subsequent field survey revealed no additional finds or structures indicative of a settlement or cemetery. All recovered objects exhibited traces of damage, while their engraved decorations were quite worn and, in some cases, showed clear production flaws.

Markovište lies on the southern edge of the Jala River valley, which flows several kilometres westward into the Spreča River and therefore belongs to the Bosna River catchment. South of Markovište lies a small basin where the village of Husino is situated. Near the confluence of the Jala and Spreča rivers, on a ridge above the village of Bokavići, the well-known Bokavić hoard – so far the largest from the Ha B1 phase in Bosnia and Herzegovina – was discovered in 1951 (Čović 1955; König 2004: 184). Topographically and spatially, the location is very similar to that of Markovište. In the Spreča valley near today's town of Gračanica, the Pašalići hoard from the final phase of the Late Bronze Age (Ha B3/stage 5) was found (Čović 1957; König 2004: 31), as was the significantly older Boljanić hoard (Ha A1/stage 2) (Jovanović 1958; König 2004: 191).

A similar combination of jewellery (fibulae, twisted necklaces, bracelets, pendants) and axes, as seen in Markovište, is found in the Drenovo hoard, discovered as early as 1900 on the slopes of Majevice north of Tuzla and dated to Ha B1/stage 4 (Truhelka 1909; König 2004: 196–197). From the same period comes the Monj hoard, found on the mountain of the same name near Srebrenik, which also includes twisted necklaces and socketed axes (Jovanović 1958; König 2004: 209–211). Among other nearby finds from the end of the Late Bronze Age and the beginning of the Iron Age (Fig. 1), the grave from Gornja Tuzla with several characteristic types of jewellery (Čović 1957; Jašarević 2022) should be noted,

2022) te nekoliko starijih grobova nekropole u Jablanici u kojima su također pronađeni setovi nakita koji uključuju kako lokalne, tako i šire, regionalne forme (Gavranović 2016).

as should several older graves from the Jablanica necropolis, which also contained sets of jewellery encompassing both local and wider regional forms (Gavranović 2016).



Sl. 1 – Karta s Markovištem i drugim spomenutim ostavama (kružić) i grobovima (kvadratić) u Bosni i Hercegovini i Hrvatskoj (osnova: NASA, OSM contributors, Natural Earth @ naturalearthdata.com; izradila: I. M. Petschko, Österreichisches Archäologisches Institut)

Fig. 1 – Map with Markovište and other mentioned hoards (circles) and graves (squares) in Bosnia-Herzegovina and Croatia (basemap: NASA, OSM contributors, Natural Earth @ naturalearthdata.com; design: I. M. Petschko, Österreichisches Archäologisches Institut)

1 Markovište; 2 Drenov Do; 3 Bokavić; 4 Gajina Pećina; 5 Debelo Brdo; 6 Osredak; 7 Otok; 8 Matijevići; 9 Kamena Gorica; 10 Monj; 11 Tešanj 2; 12 Lučica; 13 Ciglenik; 14 Krehin Gradac; 15 Ometala; 16 Tešanj 3; 17 Pašalići; 18 Ranković; 19 Veliki Mošunj; 20 Jablanica; 21 Brezje; 22 Gradac-Sokolac; 23 Ostrožac; 24 Gornja Tuzla; 25 Tešanj-Paklenica

TIPOLOŠKA I KRONOLOŠKA ANALIZA PREDMETA

Fibule

Veći fragment luka fibule s narebrenim, pljosnatim središnjim dijelom i dva blaga, ovalna zadebljanja te urezanim linijama oko njih (sl. 2: 1) može se pripisati lučnim fibulama tipa Golinjevo tzv. treće generacije prema tipološkoj i kronološkoj kvalifikaciji B. Čovića (1975). Fibule tzv. prve i druge generacije odlikuju se razli-

TYOLOGICAL AND CHRONOLOGICAL ANALYSIS OF THE FINDS

Fibulae

A large fragment of a fibula bow with a ribbed, flat central section and two slight oval thickenings framed by incised lines (Fig. 2: 1) may be attributed to bow fibulae of the Golinjevo type, specifically the so-called third generation in the typological and chronological scheme proposed by B. Čović

čitim profilacijama luka (osmokutni, zvjezdasti, ovalni) te se mogu dalje podjeliti u više varijanti s određenom koncentracijom nalaza u središnjoj Dalmaciji te južnoj i centralnoj Bosni (Čović 1975; Teržan 2000; Glogović 2003: 13; Pabst 2009: 53; Gavranović 2011: 179; Kliškić 2026). Iako je između različitih varijanti tipa Golinjevo u većini studija pretpostavljen i određeni vremenski razvoj u rasponu između 11. i 9. st. pr. Kr., potrebno je naglasiti kako su gotovo sve fibule tzv. prve i druge generacije pronađene van zatvorenih cijelina. Određene morfološke i dekorativne razlike se prema tome ne moraju nužno dovesti u vezu s kronološkim slijedom.

Fibule tipa Golinjevo s narebrenim ili pljosnatim lukom, u pravilu većih (15–30 cm) dimenzija, poznate su iz više zapadnobalkanskih ostava kao što su Gajina Pećina na Kordunu (Vinski-Gasparini 1973: T. 128: 6), Osredak u zapadnoj Bosni (König 2004: T. 61A: 17) te iz groba Gradac – Sokolac na Glasincu (Benac, Čović 1956: T. 46: 2), koji svi datiraju u 9. i početak 8. st. pr. Kr. Među pojedinačnim nalazima ističu se primjerci iz Ivanjske kod Banja Luke s dužinom od preko 30 cm (Radimský 1895; Čović 1975), ulomak jedne također velike fibule iz Koranskog Luga na Kordunu (Drechsler-Bižić 1987: sl. 22: 9) te jedna nešto manja fibula iz Travnika u centralnoj Bosni (Gavranović, Sejfuli 2015: sl. 6). Sličan, narebren profil luka te dva manja zadebljanja posjeduje i jedna dosta manja fibula iz Klaonice kod Travnika koja potječe iz uništenih grobova 9. i 8. st. pr. Kr. (Gavranović, Sejfuli 2015: sl. 2: 1). Grupi manjih fibula sličnih tipoloških karakteristika mogu se pridružiti i jedan primjerak pronađen između Jajca i Banja Luke („Tijesno Vrbasa“) (Čović 1975: T. 4: 2) te jedna fibula iz groba 2 nekropole Jablanica kod Lopara (Gavranović 2011: T. 13: 6). Svi navedni primjerci posjeduju veliku, trokutastu i u pravilu urezanim motivima ukrašenu nogu, koja u slučaju fibule iz Markovišta nije sačuvana. Slična zadebljanja na luku i ukrase oko njih ima i primjerak iz Osredka koji, međutim, ima dosta drugačiji oblik centralnoga dijela luka (König 2004: T.61A: 17). Po profilaciji luka slična je još i fibula iz Klaonice koja je znatno manja nego primjerak iz Markovišta (Gavranović, Sejfuli 2015: 72).

Iako se sve navedene fibule mogu svrstati u jednu tipološki karakterističnu grupu, koja očigledno predstavlja poseban regionalni izričaj između 9. i početka 8. st. pr. Kr., svaka od njih, uključujući i primjerak iz Markovišta, predstav-

(1975). The first and second generations of this type are characterized by differently profiled bows (octagonal, star-shaped, oval) and can be subdivided into several variants, showing particular concentrations of finds in central Dalmatia and southern and central Bosnia (Čović 1975; Teržan 2000; Glogović 2003: 13; Pabst 2009: 53; Gavranović 2011: 179; Kliškić 2026). Although most studies presume a chronological development among the different Golinjevo variants spanning the 11th to 9th centuries BC, it is important to emphasize that nearly all fibulae of the first and second generations were found outside closed contexts. Their morphological and decorative differences, therefore, must not necessarily be linked to a strict chronological sequence.

Golinjevo-type fibulae with ribbed or flattened bows, generally large in size (15–30 cm), are known from several hoards in the western Balkans, such as Gajina Pećina in Kordun (Vinski-Gasparini 1973: Pl. 128: 6), Osredak in western Bosnia (König 2004: Pl. 61A: 17), and the Gradac – Sokolac grave at Glasinac (Benac, Čović 1956: Pl. 46: 2), all dated to the 9th and early 8th centuries BC. Notable individual finds include those from Ivanjska near Banja Luka, exceeding 30 cm in length (Radimský 1895; Čović 1975), a large fragment from Koranski Lug in Kordun (Drechsler-Bižić 1987: Fig. 22: 9), and a somewhat smaller specimen from Travnik in central Bosnia (Gavranović, Sejfuli 2015: Fig. 6). A similar ribbed bow profile with two small thickenings also appears on a much smaller fibula from Klaonica near Travnik, from destroyed graves dated to the 9th–8th centuries BC (Gavranović, Sejfuli 2015: Fig. 2: 1). Two additional small fibulae with similar typological traits include an example from the area between Jajce and Banja Luka („Tijesno Vrbasa“) (Čović 1975: Pl. 4: 2) and a fibula from grave 2 of the Jablanica cemetery near Lopare (Gavranović 2011: Pl. 13: 6). All these specimens feature a large triangular foot, typically decorated with incised motifs – a part not preserved in the Markovište example. A fibula from Osredak displays comparable bow thickenings and surrounding ornamentation, though with a rather different central bow shape (König 2004: Pl. 61A: 17). A further close parallel in bow profiling is the fibula from Klaonica. However, it is much smaller than the Markovište specimen (Gavranović, Sejfuli 2015: 72).

Although the abovementioned fibulae can be grouped into a typologically distinctive category that evidently represents a specific regional

lja unikatnu izrađevinu s individualnim detaljima kao što su oblik i veličina zadebljanja na luku, vrsta narebrene ili pljosnate profilacije na centralnom dijelu te presjek luka (ovalni, rombični). Sve fibule odlikuju se specifičnim dekorativnim detaljima, a veličina pojedinih primjeraka, uključujući i nalaz iz Markovišta, upućuje na reprezentativni, visoko simbolični i komunikativni karakter ove vrste nakita koji jasno nadilazi funkcionalnu upotrebu fibula kao držača tkanine. Za pretpostaviti je da se radi o posebnim izrađevinama za konkretne pojedince unutar kasnobrončanih zajednica na prostoru između Korduna te sjeverne i centralne Bosne. Jedini nalaz van ovog prostora je fibula iz ostave Otok u u zapadnoj Hercegovini (König 2004: T. 68: 3), iako treba naglasiti da je njen luk dosta zadebljan i bliži fibulama druge generacije sa zvjedastim presjekom (Gavranović 2011: 178).

Velikoj fibuli iz Markovišta mogao bi možda pripadati slojem korozije prevučeni fragment rombičnoga presjeka (sl. 2: 2). Takav presjek karakterističan je upravo za petlje lučnih fibula tipa Golinjevo, ali i drugih, kasnijih tipova.

Jednopenjljasta lučna fibula s tordiranim lukom i trokutastom nogom ukrašenom iskucanim i urezanim motivima također je fragmentarno sačuvana (sl. 2: 5). Slični primjerci rijetki su na prostoru zapadnoga i centralnoga Balkana, a najbolja analogija fibuli iz Markovišta je nalaz iz Talina, Tumulus XXXIV, grob 1 kod Sokoca na užem prostoru glasinacke visoravni (Benac, Čović 1956: T. 2: 5). Ovaj grob uvršten je u kronološku fazu Glasinac IIIc2 koja je istodobna sa završnim periodom kasnoga brončanog doba (Čović 1983a: 413; Pare 1998: 333; Gavranović 2011: 32). Trokutasta noga fibule iz Talina ukrašena je kružnim iskucanim ornamentima, nešto većim nego kod primjerka iz Markovišta, dok urezani ukras nedostaje. S prostora Glasinca (Gradac – Sokolac) potječe još jedna jednopenjljasta fibula s tordiranim lukom i trokutastom nogom sa sličnim urezanim motivima kao i primjerak iz Markovišta, ali bez kombinacije s iskucanim ornamentima (Čović 1965: T. 2: 4). Fibula je pronađena u djelomično uništenome skeletenome grobu koji datira u prijelaz između faza Glasinac IIIc2 i Glasinac IVa (Čović 1983a: 426; 1987: 588). Istome tipu može se pripisati i jedna fibula iz Mravića kod Doboja s nogom također ukrašenom isključivo urezanim motivima (Jašarević, Mujkanović 2024: T. 2: 1). Jedna jednopenjljasta fibula s

fashion of the 9th and early 8th centuries BC, each fibula – including the one from Markovište – is a unique piece featuring individual details such as the form and size of the bow thickenings, the style of ribbing or flattening in the central bow section, and the bow's cross-section (oval, rhomboid). All exhibit specific decorative details; the size of certain specimens, including the Markovište example, suggests a representational, highly symbolic, and communicative function that clearly surpasses the practical role of fibulae as garment fasteners. It is reasonable to assume that these were unique items produced for specific individuals within Late Bronze and Early Iron Age communities across the region from Lika to northern and central Bosnia. The only find outside this distribution area is the fibula from the Otok hoard in western Herzegovina (König 2004: Pl. 68: 3). However, its bow is considerably thickened and closer in appearance to the second-generation fibulae with star-shaped cross-sections (Gavranović 2011: 178). A fragment with a rhomboid cross-section, covered in a thick layer of corrosion (Fig. 2: 2), may possibly have belonged to the large fibula from Markovište. Such a cross-section is characteristic of the loops of Golinjevo-type bow fibulae as well as of other, later types.

A single-loop fibula with a twisted bow and triangular foot decorated with punched and incised motifs is likewise preserved only fragmentarily (Fig. 2: 5). Comparable examples are rare in the western and central Balkans, with the closest parallel being a specimen from Taline, Tumulus XXXIV, grave 1 near Sokolac on the Glasinac plateau (Benac, Čović 1956: Pl. 2: 5). This grave belongs to the Glasinac IIIc2 phase, contemporaneous with the final stages of the Late Bronze Age (Čović 1983a: 413; Pare 1998: 333; Gavranović 2011: 32). The triangular foot of the Taline fibula has circular punched ornamentation, larger than that on the Markovište example, but lacks incised decoration. Another single-loop fibula with a twisted bow and triangular foot, ornamented with motifs similar to the Markovište specimen but without punched decoration, comes from Gradac – Sokolac (Čović 1965: Pl. 2: 4). It was found in a partially destroyed inhumation grave dated to the transition between Glasinac IIIc2 and IVa (Čović 1983a: 426; 1987: 588). A fibula from Mravići near Doboje, with a foot decorated only with incised motifs, may also be assigned to this type (Jašarević, Mujkanović 2024: Pl. 2: 1).

tordiranim lukom i nešto višom, također ukrašenom, trokutastom nogom pronađena je i na prostoru Bihaća, bez bližih formacija (Nikolić 1962: sl. 34). Pojava jednopetljastih fibula s tordiranim lukom i trokutastom ukrašenom nogom na prostoru zapadne, sjeverne i istočne Bosne u završnim fazama kasnoga brončanog doba vjerojatno predstavlja lokalnu interpretaciju daleko šire rasprostranjenih fibula sličnoga luka, ali s malom, neizraženom nogom za pričvršćivanje igle. Takve fibule karakteristične su za vrijeme između 11. i 9. st. pr. Kr. na prostoru između Grčke (Sapouna-Sakellarakis 1978: 49), južne i sjeverne Italije (Eles Masi 1986: 16; Lo Schiavo 2010: 108), sjevernoga i središnjega Jadrana (Glogović 2003: 16) te Alpa (Betzler 1974: 66), a na zapadnome Balkanu pronađene su u Lici (Teßmann 2001: sl. 15), dok su pojedinačni nalazi poznati još iz Donje Doline na Savi (Marić 1964; Gavranović 2011: sl. 171: 1) te iz okoline Travnika (Gavranović, Sejfuli 2015: 83). Kako je već pretpostavljeno u prijašnjim studijama, ovi malobrojni zapadnobalkanski nalazi fibula s malom nogom vjerojatno se mogu smatrati importima sa širega jadranskog područja (Teßmann 2001; Gavranović, Sejfuli 2015). Nasuprot tome, jasna lokalna obilježja fibule iz Markovišta (veća trokutasta i ukrašena noga) i njoj sličnih primjeraka s Glasinca te iz sjeverne i zapadne Bosne upućuju da je riječ o proizvodima regionalnih radionica prilagođenim estetskim potrebama lokalnih pojedinaca.

Fragment veće lučne fibule s očuvanom petljom rombičnoga presjeka i koso tordiranim lukom te dijelom igle (sl. 2: 6) ne može se sa sigurnošću pripisati nekom određenom tipu. S obzirom na veličinu i oblik luka, moguće je da se radi o fragmentu veće dvopetljaste fibule s trokutastom nogom ili nogom u obliku pješčanoga sata koje su istaknute kao najraniji predstavnici specifične balkanske mode dvopetljastih fibula ranoga željeznog doba (Gabrovec 1970: 37; Čović 1987: 583; Bader 1983: 77; Gergova 1987: 39; Vasić 1999: 52; Teržan 2000: 45). Također je moguće da fragment potječe i od jedne veće jednopetljaste fibule s tordiranim lukom, kao što je spomenuti nalaz iz Mravića s ukrašenom trokutastom nogom (Jašarević, Mujkanović 2024: 86). Jednopetljaste fibule sa slično tordiranim lukom, ali malom nogom za iglu, poznate su prije svega sa širega dalmatinskog području, s fibulom iz Otišića kao najizglednijom analogijom (Čović 1970: sl. 5; Glogović 2003: 17).

Another single-loop fibula with a twisted bow and a tall decorated triangular foot was discovered in the Bihać region without further contextual information (Nikolić 1962: Fig. 34).

The appearance of single-loop fibulae with twisted bows and decorated triangular feet across western, northern, and eastern Bosnia during the final stages of the Late Bronze Age likely represents a local reinterpretation of more widely distributed fibulae with similar bows but much smaller feet used to secure the pin. Such fibulae with small foot plates occur between the 11th and 9th centuries BC across a wide area, including Greece (Sapouna-Sakellarakis 1978: 49), southern and northern Italy (Eles Masi 1986: 16; Lo Schiavo 2010: 108), the northern and central Adriatic (Glogović 2003: 16), and the Alps (Betzler 1974: 66). In the western Balkans, examples have been found in Lika (Teßmann 2001: Fig. 15), with isolated finds from Donja Dolina in the Sava Valley (Marić 1964; Gavranović 2011: Fig. 171: 1) and the Travnik area (Gavranović, Sejfuli 2015: 83). As suggested in earlier studies, these few western Balkan finds of small-footed fibulae were likely imports from the broader Adriatic region (Teßmann 2001; Gavranović, Sejfuli 2015). In contrast, the distinct local features of the Markovište fibula – its larger, triangular, and decorated foot – along with similar examples from Glasinac and northern and western Bosnia, indicate that these were produced in regional workshops and adapted to the aesthetic preferences of local individual users.

A fragment of a larger bow fibula – with a preserved loop of rhomboid cross-section, a diagonally twisted bow, and part of the pin (Fig. 2: 6) – cannot be confidently assigned to a specific type. Based on the size and shape of the bow, this fragment may belong to a larger double-loop fibula with a triangular or hourglass-shaped foot, which are considered the earliest representatives of a distinct Balkan style of double-loop fibulae in the Early Iron Age (Gabrovec 1970: 37; Čović 1987: 583; Bader 1983: 77; Gergova 1987: 39; Vasić 1999: 52; Teržan 2000: 45). Another possibility is that the fragment derives from a larger single-loop fibula with a twisted bow, comparable to the aforementioned find from Mravići with a decorated triangular foot (Jašarević, Mujkanović 2024: 86). Single-loop fibulae with similarly twisted bows but much smaller foot plates are primarily known from the wider Dalmatian area, with the fibula from Otišić providing the closest analogy (Čović 1970: Fig. 5; Glogović 2003: 17).

Among nearby finds of double-loop fibulae with similarly twisted bows and triangular feet, another

Od bližih nalaza dvopetljastih fibula sa slično tordiranim lukom i trokutastom nogom vrijedi istaknuti još jednu fibulu iz Mravića kod Doboja datiranu u završnu fazu kasnoga brončanog i početak željeznoga doba (Jašarević, Mujkanović 2024: T. 1: 1), a slični primjerci poznati su još is Stapara u zapadnoj Srbiji, Trnjana kod Požarevca te iz Bačke, koje se mogu smjestiti u 8. st. pr. Kr. (Vasić 1999: T. 27: 319, 327–328). Na glasináčkom području, dvopetljaste fibule s trokutastom ili nogom u obliku pješčanoga sata jedno su glavnih obilježja faze Gasinac Iva, odnosno početka ranoga željeznog doba, mada treba istaći da se uglavnom radi o manjim primjercima ili pak fibulama s drugačije tordiranim lukom (Benac, Čović 1957: T. 1: 2; 5: 3–4; Čović 1987: 586). Izuzmu li se primjerci s nareckanim, odnosno narezbarenim lukom, kakvih je dosta veliki broj (Gavranović 2007) ili fibule s horizontalno tordiranim lukom kao npr. kod dva primjerka iz obližnjih Bara kod Tuzle ili iz nekropole Jablanica (Gavranović 2011: T. 4: 1; 16: 1; 23: 1) te izrazito manji primjerci kao npr. jedna fibula pronađena na području željeznodobnoga naselja u Donjoj Dolini (Marić 1964; Gavranović 2011: sl. 174; 3), broj dvopetljastih fibula s koso tordiranim lukom približne veličine i oblika kao primjerak iz Markovišta nije izrazito velik. Koso tordirani luk posjeduju još i fibule s nogom u obliku pješčanoga sata iz istočne Srbije (Podgorac, Boljevac) ili Makedonije (Dedeli) te fibule s kružnom nogom iz Vlačice na Kosovu, premda se u oba slučaja radi o lokalnim varijantama tih podneblja koje do sada nisu zabilježene na prostoru Bosne i zapadnoga Balkana općenito (Vasić 1999: 54–56).

Posebno intrigantan u kontekstu ostave Markovište je zakrivljeni fragment zaobljeno rombičnoga presjeka s grupama urezanih linija (sl. 2: 7) jer bi se moglo raditi o dijelu fibule u obliku violinskoga gudala. Ove fibule uglavnom se datiraju u stupanj Ha A1 (12. st. pr. Kr.) te bi ovaj komad bio znatno stariji nego većina nalaza iz ostave (Vinski-Gasparini 1973: 112; Betzler 1974: 9; Bader 1983: 8; Kilian 1985: 152; Vasić 1999: 12; Pabst 2018). Na osnovi prepoznatljivih karakteristika (zakrivljenost, urezani snopovi linija), fragment iz Markovišta mogao bi se povezati ili s tipom Konujsa-Brodski Varoš, koji se odlikuje manjom spiralnom nogom, ili s tipom Vinča čije su glavne karakteristike kratka noga i urezani snopovi na luku (Pabst 2018: sl. 3; 8). Znakovito je da su oba pomenuta tipa rasprostranjena između Slavonije, sjeverne Srbije i uz tok rijeke Drine te vjerojatno predstav-

example from Mravići near Doboj – dated to the final phase of the Late Bronze Age and the beginning of the Iron Age – is noteworthy (Jašarević, Mujkanović 2024: Pl. 1: 1). Comparable specimens are also known from Stapari in western Serbia, Trnjane near Požarevac, and the Bačka region, all of which can be dated to the 8th century BC (Vasić 1999: Pl. 27: 319, 327–328). In the Glasinac area, double-loop fibulae with triangular or hourglass-shaped feet are among the main indicators of the Glasinac IVa phase, corresponding to the beginning of the Early Iron Age. However, most are generally smaller and feature differently twisted bows (Benac, Čović 1957: Pl. 1: 2: 5: 3–4; Čović 1987: 586). Excluding specimens with ribbed bows, which are quite numerous (Gavranović 2007), fibulae with horizontally twisted bows – such as those from nearby Bare near Tuzla or the Jablanica necropolis (Gavranović 2011: Pl. 4: 1; 16: 1; 23: 1) – as well as very small examples, such as the fibula from the Iron Age settlement at Donja Dolina (Marić 1964; Gavranović 2011: Fig. 174: 3), the number of double-loop fibulae with diagonally twisted bows of comparable size and form to the Markovište specimen is not particularly large. Diagonally twisted bows also occur on fibulae with hourglass-shaped foot from eastern Serbia (Podgorac, Boljevac) and Macedonia (Dedeli), as well as on fibulae with round foot from Vlačica in Kosovo. However, in both latter cases, these are local variants not previously recorded in Bosnia or the western Balkans more broadly (Vasić 1999: 54–56).

A particularly intriguing piece in the Markovište hoard is a curved fragment with a rounded rhomboid cross-section and groups of incised lines (Fig. 2: 7), possibly deriving from a violin-bow fibula. These fibulae are typically dated to Ha A1 (12th century BC), making the fragment significantly older than most items in the hoard (Vinski-Gasparini 1973: 112; Betzler 1974: 9; Bader 1983: 8; Kilian 1985: 152; Vasić 1999: 12; Pabst 2018). Based on its diagnostic characteristics – curvature and bundles of incised lines – the fragment may correspond either to the Konujsa–Brodski Varoš type, distinguished by a small spiral foot, or the Vinča type, characterized by a short foot and incised bundles on the bow (Pabst 2018: Figs. 3; 8). Notably, both types are distributed across Slavonia, northern Serbia, and along the Drina valley, likely representing elements of local costume within this broader region, which includes northeastern Bosnia (Vasić

ljaju dio lokalne nošnje ovoga prostora u koji se ubraja i sjeveroistočna Bosna (Vasić 1999: T. 61A; Gavranović 2011: Karte 57; Pabst 2018: sl. 2; 7). Kako svjedoči i fibula sa spiralnom nogom i tordiranim lukom iz ostave Srebrenik, fibule u obliku violonskoga gudala bile su svakako prisutne na prostoru sjeveroistočne Bosne u vrijeme stupnja Ha A1 (Blečić Kavur et al. 2016: sl. 5: 10). U pogledu rombičnoga presjeka luka, fragment iz Markovišta može se uporediti s fibulama iz pećine Hrustovača u zapadnoj Bosni ili iz ostave Podcrkavlje kod Slavanskoga Broda, koje također datiraju na početak kasnoga brončanog doba (Ha A1) (Vinski-Gasparini 1973: 97). Slične fibule s rombičnim presjekom luka koji je paralelan s iglom poznate su i iz Grčke i sjeverne Italije (Kilian 1985: sl. 1: IC1; Eles Masi 1986: T. 2: 27).

Pojava predmeta različite kronologije unutar jedne ostave poznat je fenomen u različitim regijama koji ukazuje da su deponirani predmeti u nekim slučajevima u stvari kolekcije dugo sakupljanoga metala, bilo u fragmentima, bilo kao cijeloviti objekti (Dietrich 2021: 66). Iako se pri datiranju finalnoga deponiranja uzima kronologija tipološki najmlađih predmeta, takve ostave vrlo vjerojatno nisu nastale u relativno kratkome vremenskom razdoblju. Tako primjerice za veliku ostavu Brodski Varoš kod Slavanskoga Broda, S. Pabst smatra da sadrži predmete u rasponu između 13. i 11. st. pr. Kr. (2018: 143). U ostavi Leskovo kod Požarevca, koja se prema karakterističnim šupljim sjekirama datira u Ha B1 (Todorović 1975: 78; Vasić 1982: 286), nalazi se i jedan fragment mača tipa Reutligen tipičnoga za razdoblje Ha A1 (Harding 1995: 36). U slučaju Leskova kronološke razlike jasno su vidljive i u rezlutatima arheometalurških analiza koje pokazuju da je mač izrađen koristeći druge sirovine kakve su korištene u periodu Ha A1 na širem balkanskom i peripanonskom području (Gavranović et al. 2025: 26). Kako slične analize za nalaze iz Markovišta još uvijek nisu završene, pretpostavka da se radi o starijem predmetu (fibula u obliku violinskoga gudala) za sada se zasniva samo na tipološkom observacijama.

Fibulama zasigurno pripadaju i dva fragmenta igli (sl. 2: 3–4) za koje se ne može odrediti da li pripadaju nekoj od opisanih fibula ili potječu od drugih fibula. Prema tome, ostava je zasigurno sadržavala najmanje tri fragmentirane lučne fibule iz 9. i s početka 8. st. pr. Kr. te moguće i jedan fragment znatno starije fibule u obliku violinskoga gudala iz 12. – 11. st. pr. Kr.

1999: Pl. 61A; Gavranović 2011: Map 57; Pabst 2018: Figs. 2; 7). As evidenced by a fibula with a spiral foot and a twisted bow from the Srebrenik hoard, violin-bow fibulae were certainly present in northeastern Bosnia during the Ha A1 stage (Blečić Kavur et al. 2016: Fig. 5: 10). In terms of its rhomboid bow cross-section, the Markovište fragment can be compared to fibulae from the Hrustovača cave in western Bosnia or the Podcrkavlje hoard near Slavonski Brod, both dating to the beginning of the Late Bronze Age (Ha A1) (Vinski-Gasparini 1973: 97). Similar fibulae with a rhomboid cross-section parallel to the pin are also known from Greece and northern Italy (Kilian 1985: Fig. 1: IC1; Eles Masi 1986: Pl. 2: 27).

The presence of objects from different chronological periods within a single hoard is a well-documented phenomenon across various regions, indicating that deposited items sometimes represent collections of metal accumulated over extended periods, whether as fragments or complete artifacts (Dietrich 2021: 66). Although the final deposition date is typically determined by the chronologically youngest items, such hoard assemblages were very likely not formed within a short time span. For instance, S. Pabst (2018: 143) notes that the large Brodski Varoš hoard near Slavonski Brod contains objects dating between the 13th and 11th centuries BC. Similarly, the Leskovo hoard near Požarevac, dated to Ha B1 based on characteristic socketed axes (Todorović 1975: 78; Vasić 1982: 286), also includes a fragment of a Reutlingen-type sword typical of Ha A1 (Harding 1995: 36). In this case, the chronological disparity is further supported by archaeometallurgical analyses showing that the sword was cast from raw materials consistent with Ha A1 production in the wider Balkan and peri-Pannonian regions (Gavranović et al. 2025: 26). As analyses of the Markovište assemblage are still in progress, the assumption that the violin-bow fibula fragment is older currently rests solely on typological observations.

Two pin fragments (Fig. 2: 3–4) most likely also belonged to fibulae. However, it cannot be determined whether they originated from any of the types described above or from additional fibulae. The hoard therefore certainly contained at least three fragmented bow fibulae dating to the 9th and early 8th centuries BC, and possibly one fragment of a significantly earlier violin-bow fibula from the 12th–11th centuries BC.

Narukvice/Nanogvice

Punolivena narkuvica ovalno-kružnoga presjeka s krajevima koji se dodiruju očuvana je u cijelosti (sl. 2: 8), iako joj je površina sa urezanim ukrasima (snopovi linija s kratkim urezima sa strana) dosta izlizana, što bi moglo upućivati na dugotrajniju upotrebu. Narukvice ovoga tipa pojavljuju se na širem prostoru sjeverne Bosne i susjednih regija u vrijeme stupnja Ha B1 na što ukazuju primjerci iz obližnje ostave Bokavić kao i iz ostave Mačkovac kod B. Gradiške, koje P. König datira u stupanj 4 (König 2004: T. 46: 211–213; 50A: 13). Vrlo slične narukvice poznate su i iz nešto mlađih grobnih nalaza 9. st. pr. Kr. iz Gornje Tuzle (Čović 1957: 252) te iz Mravića kod Doboja (Jašarević, Mujkanović 2024: T. 1: 13–14). U ovo vrijeme datiraju i narukvice iz groba 2 nekropole u Jablanici s blago otvorenim krajevima, a u istome grobu pronađene su i dvije fibule tipa Golinjevo od kojih jedna ima pljosnat luk (Gavranović 2011: T. 13: 7–8). Narukvica ovoga tipa pronađena je i grobu 3 u Jablanici, zajedno s prvim željeznim predmetima (perle) te torkvesom i setom spiralnih privjesaka (Gavranović 2011: T. 14). Upotrebu sličnih narukvica ili nanogvica, odnosno nanogvica na početku ranoga željeznog doba potvrđuju i nalazi iz nekropole Kopilo kod Zenice gdje su punolivene nanogvice pronađene zajedno u grobu s dvije tropetljaste lučne fibule (Gavranović, Cogo 2025: sl. 5). Ukrašene, punolivene narukvice, ali sa spojenim krajevima pronađene su i u grobu iz Ostrožca kod Cazina koji datira u 9. st. pr. Kr. (Raunig 1982: T. 2: 7–10; Teržan 1987: 8), iako nalaz sadrži i neke starije forme 10. st. pr. Kr. koje, međutim, ne ukazuju nužno na vrijeme sahranjivanja (Pabst 2009: 3). U stupanj Ha B3 (9. st. pr. Kr.) datira i ostava Ciglenik zapadno od Slavenskog Broda s dvije slične narukvice te jednom malom šupljom sje kirom (Vinski-Gasparini 1973: T. 126A). Punolivene ukrašene narukvice/nanogvice predstavljaju, prema tome, u regionalnim okvirima tip nakita koji se pojavljuje već u 11. – 10. st. pr. Kr., a očigledno traje i kroz cijelo 9. st. pr. Kr. i do početka 8. st. pr. Kr. kao dio karakteristične nošnje u sjevernoj i centralnoj Bosni. U većini spomenutih nalaza, narkuvica se pronađene u paru (Gornja Tuzla, Jablanica, grob 2) ili u dva i tri para (Ostrožac, Mravići, Kopilo), dok je, osim Markovišta, jedan primjerka zabilježen u grobu 3 iz Jablanice.

Bracelets/Ankle Rings

A solid-cast bracelet of oval-round cross section is fully preserved (Fig. 2: 8). The surface decoration, consisting of bundles of lines with short incisions along the sides, is significantly worn, suggesting prolonged use. Bracelets of this type occur across a wide area of northern Bosnia and adjacent regions during the Ha B1 stage, as indicated by examples from the nearby Bokavić hoard and the hoard from Mačkovac near Bosanska Gradiška, which P. König associates with stage 4 (König 2004: Pl. 46: 211–213; 50A: 13). Very similar bracelets are also known from slightly later grave finds (9th century BC) at Gornja Tuzla (Čović 1957: 252) and Mravići near Doboja (Jašarević, Mujkanović 2024: Pl. 1: 13–14). During this period, bracelets with slightly open ends also appear in grave 2 of the Jablanica necropolis, where two Golinjevo-type fibulae were found, one featuring a flat bow (Gavranović 2011: Pl. 13: 7–8). A bracelet of the same type was found in grave 3 at Jablanica, together with the earliest iron items (beads) and a set of spiral pendants (Gavranović 2011: Pl. 14). The use of similar bracelets or anklets in the Early Iron Age is further attested by finds from the Kopilo necropolis near Zenica, where decorated solid-cast anklets were discovered alongside two triple-loop bow fibulae (Gavranović, Cogo 2025: Fig. 5). Decorated solid-cast bracelets with joined ends are also attested in a grave at Ostrožac near Cazin, dated to the 9th century BC (Raunig 1982: Pl. 2: 7–10; Teržan 1987: 8). The assemblage, however, includes several earlier forms from the 10th century BC, which do not necessarily correspond to the actual burial date (Pabst 2009: 3). The Ciglenik hoard, west of Slavonski Brod, dated to Ha B3 (9th century BC), contained two similar bracelets along with a small socketed axe (Vinski-Gasparini 1973: Pl. 126A). In the regional context, solid-cast decorated bracelets and anklets represent a form of jewellery appearing as early as the 11th – 10th centuries BC and persisting throughout the 9th century BC into the early 8th century BC as characteristic costume items. In most of the cited contexts, bracelets occur in pairs (Gornja Tuzla, Jablanica grave 2) or in sets of two to three pairs (Ostrožac, Mravići, Kopilo). Outside Markovište, a single specimen has been recorded in grave 3 at Jablanica.

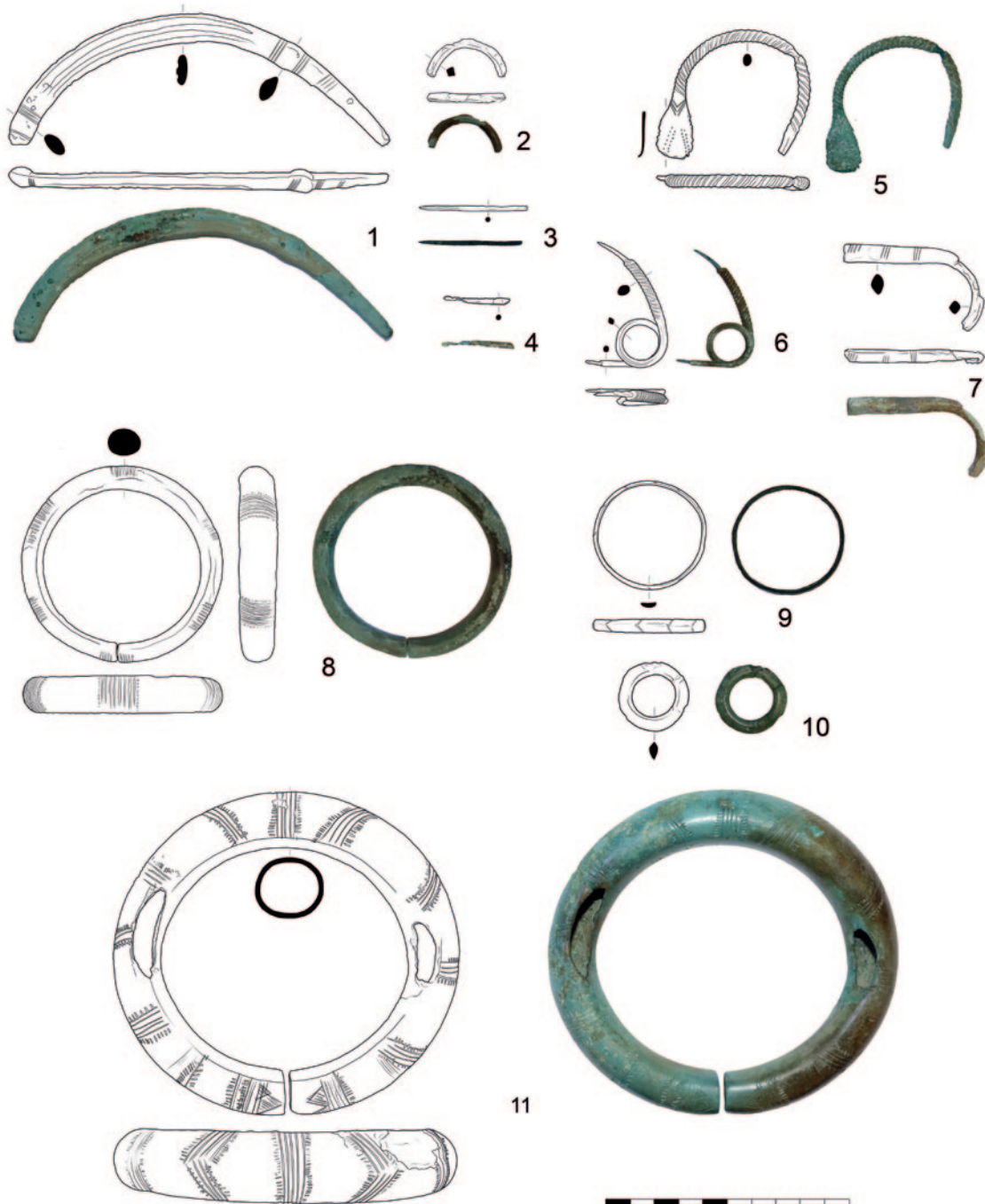
A large, richly ornamented hollow bracelet with slightly open ends (Fig. 2: 11) belongs to

Velika, bogato ornamentirana narukvica šupljega presjeka s blago otvorenim krajevima (sl. 2: 11) pripada narukvicama tipa Lučica, nazvane po istoimenoj ostavi kod Zavidovića u kojoj su ponađena tri primjerka, ali je samo jedan sačuvan (König 2004: 116; Gavranović 2011: 209). Istoj ostavi mogla bi pripadati i jedna narukvica zabilježena kao „Stog-Zavidovići“, premda nije isključeno da je riječ o još nekoj ostavi ili grobu s područja Zavidovića (Gavranović 2011: T. 23: 5). Još jedan primjerak pronađen je u već spomenutom grobu 2 nekropole u Jablanici (Gavranović 2011: T. 13: 10). Uz ovdje prezentirani nalaz iz Markovišta, narukvice tipa Lučica mogu se najvjerojatnije označiti kao regionalna forma sjeveroistočne Bosne. Upadljivo je gotovo identično ukrašavanje do sada poznatih primjerka s urezanim snopovima linija praćenim sitnim crticama sa strane te motivima trokuta u blizini blago otvornih krajeva. Identičan ukras zastupljen je i na dvije veće narukvice iz Mravića kod Doboja koje su, međutim, punolivene (Jašarević, Mujkanović 2024: T. 1: 11–12). U poređenju s narukvicama iz Zavidovića ili Jablanice, djelomično oštećeni primjerak iz Markovišta odlikuje se dosta nemarno izvedenim ukrasima, što je dovelo i do vidljivih popravki kod šrafiranih trokuta (sl. 2: 11). Ove očigledne i repetitivne greške mogu biti posljedica, što je manje vjerojatno, brze izrade ili nedovoljne vještine nekoga nedokazanog ili neiskusnog majstora, odnosno učenika. Pored toga, narukvica ima i dvije rupe, vjerojatno nastale greškom u lijevanju predmeta što je možda i dovelo do toga da upravo ovaj komad posluži kao predmet za vježbanje. Nije isključeno da su upravo ove greške na koncu i rezultirale izborom ovoga predmeta za deponiranje, zajedno s ostalim fragmentiranim objektima. Datiranje narukvica tipa Lučica bilo je usko vezano s datiranjem eponimne ostave kod Zavidovića koju je K. Vinski-Gasparini uvrstila u završnu fazu kasnoga brončanog doba, odnosno Ha B3 (1983: 665), dok P. König drži da je riječ o nešto starijem nalazu kojeg smješta u stupanj 4 (Ha B1) (2004: 116). Pri tome se i jedna i druga datacija zasnivaju na usporedbama s određenim analogijama iz južnoga dijela Karpatske kotline, i to prvenstveno na osnovi izbora motiva koji se pojavljuju na narukvicama. Kako pokazuje situacija u grobu 2 iz nekropole u Jablanici kao i primjerak iz Markovišta, opulentne narukvice tipa Lučica mogle su nastati u 10. st. pr. Kr., ali su bez sumnje bile prisutne i aktualne kao poseban element regionalne nošnje i kroz 9. st. pr. Kr. (Gavranović 2011: 209; Jašarević, Mujkanović 2024: 83–84).

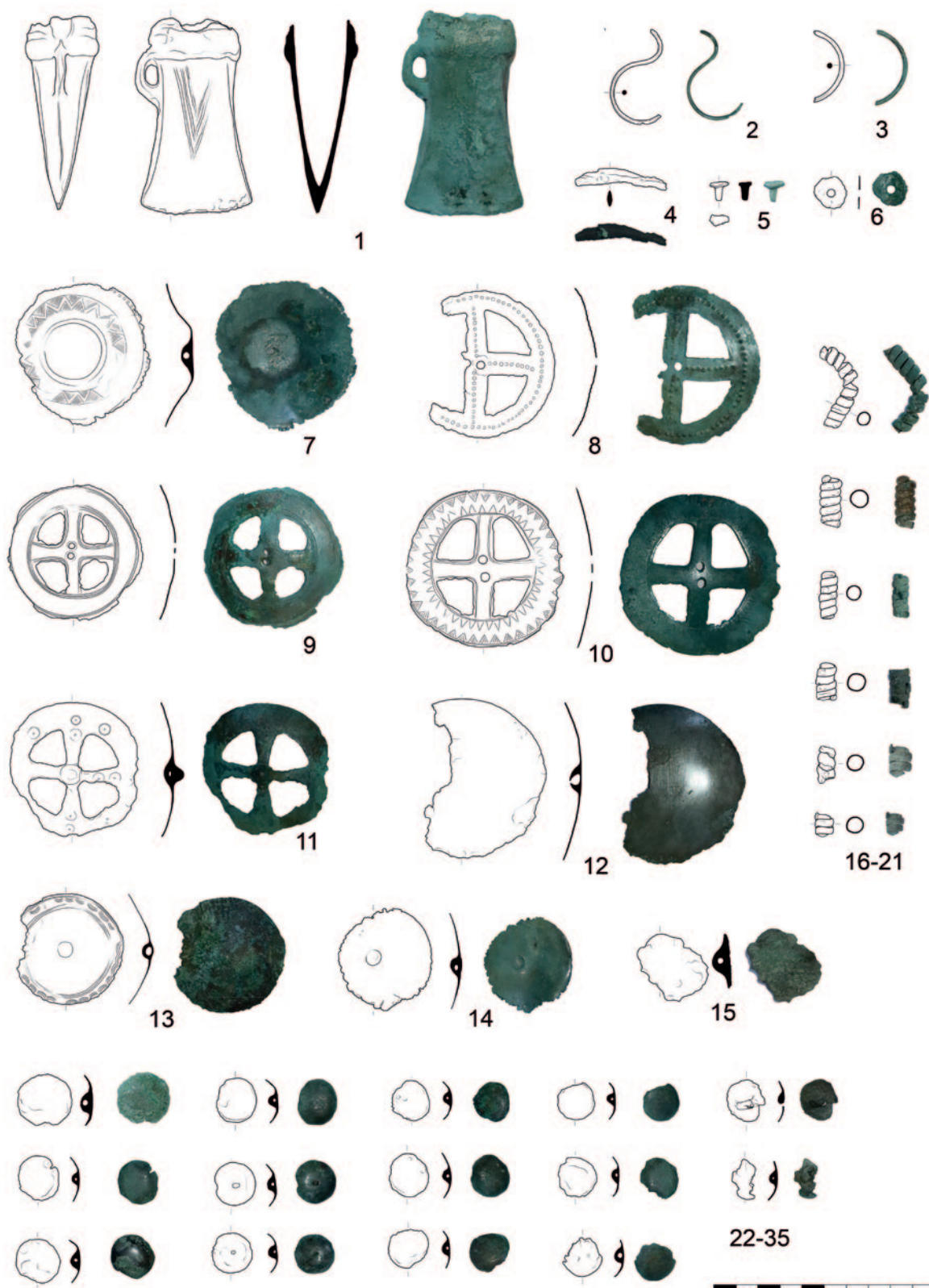
the Lučica type, named after the eponymous hoard near Zavidovići, which contained three examples, only one of which is preserved (König 2004: 116; Gavranović 2011: 209). Another bracelet may also originate from this hoard, marked as “Stog-Zavidovići,” although it cannot be excluded that it came from a different hoard or grave in the same area (Gavranović 2011: Pl. 23: 5). Yet another specimen was found in the aforementioned grave 2 of the Jablanica cemetery (Gavranović 2011: Pl. 13: 10). Together with the piece presented here from Markovište, Lučica-type bracelets likely represent a characteristic regional form of northeastern Bosnia. Strikingly, all known specimens display almost identical decoration consisting of bundles of incised lines accompanied by small lateral notches, as well as triangular motifs near the slightly open ends. Identical ornamentation also occurs on two larger bracelets from Mravići near Doboj, which, however, are solidly cast (Jašarević, Mujkanović 2024: Pl. 1: 11–12). Unlike the bracelets from Zavidovići or Jablanica, the partially damaged specimen from Markovište is characterized by rather carelessly executed decoration, resulting in visible corrections on the hatched triangles (Fig. 2: 11). These obvious and repetitive mistakes indicate insufficient skill on the part of an inexperienced craftsman or apprentice, although they could, less likely, be the consequence of rapid manufacture. In addition, the bracelet contains two holes, likely caused by casting errors, which may suggest that this particular piece was used as a practice object. It is possible that these flaws ultimately led to its selection for deposition, together with other, mostly fragmented items. The dating of Lučica-type bracelets has been closely tied to that of the eponymous hoard near Zavidovići, which K. Vinski-Gasparini (1983: 665) assigned to the final phase of the Late Bronze Age (Ha B3), while P. König (2004: 116) suggested a somewhat earlier date, placing it in stage 4 (Ha B1). Both datings, however, rely on comparisons with analogies from the southern Carpathian Basin, based primarily on the decorative motifs appearing on the bracelets. As indicated by the context of grave 2 from the Jablanica necropolis and by the specimen from Markovište, the opulent Lučica-type bracelets may have originated in the 10th century BC, but were undoubtedly present and used as a distinctive element of regional dress throughout the 9th century BC (Gavranović 2011: 209; Jašarević, Mujkanović 2024: 83–84).

Cjelovito očuvana, manja tanka narukvica s urezanim poprečnim V-motivima i izduženo-ga D-presjeka livena je u jednome komadu bez otvora, odnosno bez mogućnosti prilagođavanja obima (sl. 2: 9). S promjerom od 4 cm, narukvica je mogla služiti kao nakit samo za manju djecu. Narukvice sličnoga presjeka i obima poznate su iz nekoliko grobova ranoga željeznog doba (Ha C1) nekropole u Jablanici (Gavranović 2011: T.

A fully preserved, smaller, thin bracelet with incised transverse V-motifs and an elongated D-shaped cross-section was cast in a single piece, without openings or any means of adjusting its circumference (Fig. 2: 9). With a diameter of 4 cm, it could therefore have been worn only by a young child. Bracelets with a similar cross-section and size are known from several Early Iron Age (Ha C1) graves in the



Sl. 2 – Metalni predmeti iz Markovišta (izradio: M. Bešlagić; snimio: Dž. Brigić)
Fig. 2 – Metal objects from Markovište (drawings: M. Bešlagić; photos by: Dž. Brigić)



Sl. 3 – Metalni predmeti iz Markovišta (izradio: M. Bešlagić; snimio: Dž. Brigić)
 Fig. 3 – Metal objects from Markovište (drawings: M. Bešlagić; photos by: Dž. Brigić)

17: 8, 11), premda se tamo radi neukrašenim primjercima. Jedna manji i ukrašena narukvica pronađena je među materijalom iz uništenih grobova u Mravićima kod Doboja koji također datiraju u raspon Ha B3–Ha C1 (Jašarević, Mujkanović 2024: T. 1: 10) te među nalazima iz istodobnih i također uništenih grobova nekropole Putičevo u centralnoj Bosni (Gavranović 2011: T. 21: 8–9).

Šuplja sjekira

Mala sjekira (8 cm) odlikuje se zadebljanim rubom tulca, nisko postavljenom ušicom te sjecom koja pokazuje tragove uporabe (sl. 3: 1). Na čestu uporabu upućuje i izlizana površina s tri plitka rebra u V-obliku koja se nastavljaju direktno na zadebljani rub. Vrlo slične sjekire poznate su, prije svega, iz više ostava u zapadnoj Hercegovini, uključujući Ponir, Ometala, Vihoviće i Krehin Gradac, koje sve pripadaju najmlađem stupnju kasnobrončanih ostava (Ha B3/stupanj 5) (König 2004: 131). Uz ostale pojedinačne nalaze iz Hercegovine te dalmatinskoga zaleđa (Žeravica 1993: T. 26), jasno se može prepoznati glavni prostor rasprostiranja ovoga tipa (Gavranović 2011: Karte 50; 2013: sl. 8). Među do sada najsjevernije nalaze ubrajala se jedna sjekira iz naselja Pod kod Bugojna pronađena u završnome horizontu faze Pod B (Ha B3) (Čović 1983b: T. 66: 6) te jedna sjekira iz Debelog Brda kod Sarajeva, također pronađena unutar naselja (Žeravica 1993: 86). Sjekira iz Markovišta razlikuje se od navednih primjera, prije svega, zbog ukrasa sa tri V-rebra, dok svi primjerci iz centralne Bosne, Hercegovine i Dalmacije imaju jedno ili dva dekorativna rebra. Ipak, neosporno se radi o jednome prepoznatljivom tipu s kraja brončanoga doba za koji se nije smatralo da je zastupljen u sjevernoj Bosni. Više karakteristične za ovaj prostor su male sjekire s ušicom ili bez koje sa strana imaju po jedno ili dva vertikalna rebra, kao npr. nalazi iz ostave Pašalići (König 2004: 132) ili iz ostave Srpska Varoš kod Modriče (Gavranović, Jašarević 2016: sl. 6, karta 5) te neukrašene sjekire kao što su primjerci iz Vrela kod Bosanskog Broda (Gavranović, Jašarević 2016: sl. 1: 2) ili iz Tešnja (Žeravica 1993: T. 21: 74).

Male neukrašene šuplje sjekire s nisko postavljenom ušicom označene su kao specifična forma završne faze kasnoga brončanog doba na zapadnobalkanskome području južno od Save (Vinski-Gasparini 1973: 169; Wanzek 1989: 199; König 2004: 132), a sudeći prema prona-

Jablanica necropolis (Gavranović 2011: Pl. 17: 8, 11), although these are undecorated. A smaller, decorated bracelet was found among material from destroyed graves at Mravići near Doboje, dated to Ha B3–Ha C1 (Jašarević, Mujkanović 2024: Pl. 1: 10), and among destroyed graves in the Putičevo necropolis in central Bosnia from the same period (Gavranović 2011: Pl. 21: 8–9).

Socketed axe

The small axe (8 cm) is characterized by a thickened socket edge, a low-positioned eyelet, and a blade bearing traces of use (Fig. 3: 1). Its intensive use is further suggested by the worn surface, which features three shallow, V-shaped ribs extending directly from the thickened rim. Very similar axes are primarily known from several hoards in western Herzegovina, including Ponir, Ometala, Vihoviće, and Krehin Gradac, all belonging to the latest phase of Late Bronze Age hoards (Ha B3/stage 5) (König 2004: 131). Together with other isolated finds from Herzegovina and the Dalmatian hinterland (Žeravica 1993: Pl. 26), these examples clearly define the primary distribution area of this type (Gavranović 2011: Map 50; 2013: Fig. 8). The northernmost previously known examples include an axe from the settlement of Pod near Bugojno, found in the final horizon of phase Pod B (Ha B3) (Čović 1983b: Pl. 66: 6), and an axe from Debelo Brdo near Sarajevo, also discovered in a settlement context (Žeravica 1993: 86). The Markovište axe differs from these examples primarily in its decoration of three V-shaped ribs, whereas all other specimens from central Bosnia, Herzegovina, and Dalmatia feature only one or two decorative ribs. Nonetheless, it clearly represents a recognizable type from the end of the Bronze Age, previously not considered to occur in northern Bosnia. More typical for this region are small socketed axes, with or without an eyelet, featuring one or two vertical ribs on the sides – such as those from the Pašalići hoard (König 2004: 132) or the Srpska Varoš hoard near Modriča (Gavranović, Jašarević 2016: Fig. 6, Map 5) – as well as undecorated axes like those from Vrela near Bosanski Brod (Gavranović, Jašarević 2016: Figs. 1–2) or Tešanj (Žeravica 1993: Pl. 21: 74).

Small, undecorated socketed axes with a low-set eyelet are characteristic of the final phase of the Late Bronze Age in the western Balkans, south of the Sava River (Vinski-Gasparini 1973: 169; Wanzek 1989: 199; König 2004: 132). Evidence from moulds – such as those from

denim kalupima, kao što su npr. oni iz Ripča na Uni, Donje Doline ili Pivnice kod Odžaka, ovaj tip je i proizvođen u domaćim lijevačkim radionicama (Wanzek 1989: 77; Gavranović 2013: 155). Mala sjekira iz Markovišta sa V-rebrima prvi je nalaz ovoga tipa iz sjeverne Bosne, a njena pojava upućuje na nešto složenije mehanizme distribucije metalnih predmeta unutar zapadnoga Balkana nego što se to do sada pretpostavljalo (Gavranović 2017).

Falere i dugmad

Ostava iz Markovišta sadrži više tipova falera promjera između 5 i 7 cm s analogijama koje većinom upućuju na glasilačko područje, odnosno grobne nalaze faze IIIc.

Falera s ispupčenim i zaravnatim središnjim dijelom, ušicom sa stražnje strane, iskucanim ornamentima na rubu i ureznim nizovima nasuprotno postavljenih šrafiranih trokuta (sl. 3: 7) i po dimenzijama i po ukrasu vrlo je slična primjercima iz Talina, tumul XIX, grob 4, koji B. Čović smješta u mlađi dio faze IIIc (IIIc2), odnosno završnu fazu kasnoga brončanog doba (9. st. pr. Kr.) (Čović 1983a: 428). Falera istoga tipa, ali djelomice ukrašena spiralnim motivima, kao npr. primjerak iz Vrlazija, tumul VI, grob 1 (Benac, Čović 1956: T. 41: 1) B. Čović drži nešto starijima te ih datira u fazu IIIc1 (Ha B1), iako je ta kronološka distinkcija zasnovana prije svega na stilističkoj procjeni.

U istome grobu iz Vrlazija nalazi se i jedna križno probušena falera s ukrasom od koncentričnih linija (Benac, Čović 1956: T. 41: 2) kakva je pronađena i u Markovištu (sl. 3: 9). Primjerak iz Markovišta bolje je očuvan i posjeduje dvije rupice na centralnom dijelu koje su služile za pričvršćivanje. Falera istoga tipa s ukrasom koji je obogaćen nizom lučnih linija pronađena je i u Breziju, tumul V, grob 1, zajedno za torđiranom ogrlicom i jednom velikom jednopetljustom lučnom fibulom s trokutastom nogom (Benac, Čović 1956: T. 42: 1–3).

Istome tipu pripada još jedna križno probušena falera s dvije rupice iz Markovišta koja je, osim koncentričnih linija ukrašena i nizovom šrafiranih i praznih trokuta (sl. 3: 10). Slični motivi pojavljuju se na više križno probušenih pojasnih kopči koje je B. Teßmann sažela kao posebnu varijantu tipa 3 u svojoj analizi nalaza sa zapadnoga Balkana (Teßmann 2004: 143). Za razliku od nalaza iz Markovišta, sve ove kopče, poput primjerka iz

Ripač on the Una, Donja Dolina, and Pivnica near Odžak – indicates that this type was produced in local casting workshops (Wanzek 1989: 77; Gavranović 2013: 155). The small axe from Markovište featuring V-shaped ribs is the first discovery of this kind in northern Bosnia. Its presence suggests that the distribution mechanisms for metal objects within the western Balkans were more complex than previously assumed (Gavranović 2017).

Phalerae and Buttons

The Markovište hoard includes several types of phalerae, 5–7 cm in diameter, most of which have parallels in graves from phase IIIc in the Glasinac region.

Phalerae featuring a convex and flattened central part, a rear eyelet, punched rim ornaments, and engraved rows of opposing hatched triangles (Fig. 3: 7) closely resemble the size and decoration of examples from Taline, Tumulus XIX, grave 4. B. Čović places this assemblage in the later part of phase IIIc (IIIc2), corresponding to the final stage of the Late Bronze Age (9th century BC) (Čović 1983a: 428). Phalerae of the same type but partly decorated with spiral motifs – such as the specimen from Vrlazije, Tumulus VI, grave 1 (Benac, Čović 1956: Pl. 41: 1) – are considered by B. Čović to be slightly earlier, dating to phase IIIc1 (Ha B1), although this chronological distinction rests primarily on stylistic grounds.

In the same grave at Vrlazije, a cross-perforated phalera decorated with concentric lines was also found (Benac, Čović 1956: Pl. 41: 2), a type likewise represented at Markovište (Fig. 3: 9). The Markovište example is better preserved and features two small central holes for attachment. A similar type, embellished with a series of arched lines, was discovered at Brezije, Tumulus V, grave 1, together with a twisted necklace and a large single-looped bow fibula with a triangular foot (Benac, Čović 1956: Pl. 42: 1–3).

Another cross-perforated phalera from Markovište, also featuring two attachment holes, combines concentric lines with a series of hatched and empty triangles (Fig. 3: 10). Similar motifs appear on several cross-perforated belt buckles, which B. Teßmann identified as a distinct variant of type 3 in her analysis of western Balkan finds (Teßmann 2004: 143). Unlike the Markovište examples, all of these buckles – such as those from the cremation graves of the Petkovo Brdo

žarnih grobova nekropole Petkovo Brdo kod Radosavske (Čović 1967: 164) ili iz nekropole Mravići kod Doboja (Jašarević, Mujkanović 2024: T. 1: 5–6; 2: 4–5) imaju savijena bočna ojačanja za fiksiranje. Ove kopče karakteristične su za 9. i početak 8. st. pr. Kr. (Gavranović 2011: 222), što bi bilo i najizglednije datiranje primjeraka iz Markovišta.

Istome vremenskom kontekstu pripada i jedna kružno probušena falera sa jednom rupicom u sredini i sitnijim redovima iskucanih kružnih motiva na krakovima centralnoga dijela i na rubu (sl. 3: 8). Slične iskucane ukrase, pored nekoliko nalaza s Glasinaca (Benac, Čović 1956: T. 37–38), ima i nekoliko pojasnih kopči iz Mravića koji su, kao i kod glasinackih nalaza, u pravilu kombinirani s urezanim motivima (Jašarević, Mujkanović 2024: T. 1, 5–6; T. 2, 4–5). Nešto drugačija od ostalih je križno probušena falera s istaknutim centralnim dijelom i ušicom sa stražnje strane središnjega ispupčenja (sl. 3: 11). Neobični su i nemarno izvedeni ukrasi nastali punktiranjem nekoga kružnog predmeta bez određenog rasporeda po prednjoj strani falere, što svjedoči o nedostatku preciznosti pri ukrašavanju. Slično istaknuto dugme u središnjem dijelu imaju i križno probušene pojasne kopče iz više grobova u Mravićima (Jašarević, Mujkanović 2024) te jedna kopča iz nekropole u Jablanici (Milić 1985: 62). I ovdje je riječ o nalazima koji datiraju u prijelazni period između kasnoga brončanog i ranoga željeznog doba (Teßmann 2004: 147; Gavranović 2011: 222).

Najbolja analogija za veću, neukrašena faleru s ušicom (sl. 3: 12) također je jedan nalaz iz spomenutog groba 4, tumul XIX u Talinama, koji je uvršten u fazu Glasinac IIIc2 (Benac, Čović 1956: T. 38: 2). Falerama pripadaju i tri manja (3–4 cm) primjerka s ušicom sa sredini od kojih je jedna ukrašena nizovima srpastih, odnosno polumjesčastih urezanih motiva (sl. 3: 13–15). Ovaj motiv pojavljuje se učestalo na keramci iz visinskih naselja u centralnoj i južnoj Bosni, prije svega iz lokaliteta u dolini rijeke Vrbas kao što je Pod kod Bugojna (Čović 1983b: 444; Gavranović 2011: 92) te na keramici iz naselja Varvara kod Prozora (Ćurčić 1902; Gavranović 2011: T. 81). Na lokalnim metalnim predmetima ovi ukrasi su rjeđi nego npr. šrafirani trokuti, a najistaknutiji objekti ukrašeni s ovim motivom su velika pojasna kopča iz Velikog Mošunja kod Viteza kao i četiri predimenzionirane, teške narukvice/nanogvice iz iste ostave (König 2004: T. 64: 9; 66: 29–32). Kako je već istakao P. König, ovaj motiv nije indikativan

necropolis near Radosavska (Čović 1967: 164) and the Mravići necropolis near Doboj (Jašarević, Mujkanović 2024: Pl. 1: 5–6; 2: 4–5) – feature bent side reinforcements for fixation. These buckles are characteristic of the 9th and early 8th centuries BC (Gavranović 2011: 222), providing the most probable dating for the Markovište phalerae.

A cross-perforated phalera featuring a single central hole and fine rows of punched circular motifs along its arms and rim (Fig. 3: 8) belongs to the same chronological context. Similar punched decorations occur on several belt buckles from Mravići and, as observed at Glasinac, are typically combined with engraved motifs (Jašarević, Mujkanović 2024: Pl. 1: 5–6; 2: 4–5). A slightly different example is a cross-perforated phalera featuring a pronounced central element and a rear eyelet (Fig. 3: 11). Its irregular decoration – consisting of punctures made with a circular tool applied in no particular order on the front of the phalera – indicate a lack of precision in ornamentation. A similarly prominent central button occurs on cross-perforated belt buckles from several graves at Mravići (Jašarević, Mujkanović 2024) and on a buckle from the Jablanica necropolis (Milić 1985: 62). These finds date to the transitional period between the Late Bronze Age and the Early Iron Age (Teßmann 2004: 147; Gavranović 2011: 222).

The closest parallel for the larger, undecorated phalera with an eyelet (Fig. 3:12) is a find from the aforementioned grave 4, Tumulus XIX at Taline, dated to Glasinac phase IIIc2 (Benac, Čović 1956: Pl. 38: 2). The hoard also includes three smaller phalerae (3–4 cm) with central loops, one of which is decorated with sequences of crescent-shaped or semi-lunar incised motifs (Fig. 3: 13–15). This motif frequently occurs on ceramics from hilltop settlements in central and south Bosnia, particularly in the Vrbas River valley, such as Pod near Bugojno (Čović 1983b: 444; Gavranović 2011: 92), and on ceramics from Varvara near Prozor (Ćurčić 1902; Gavranović 2011: Pl. 81). These decorations are less common on local metal objects compared to motifs like hatched triangles. Notable examples include a large belt buckle from Veliki Mošunj near Vitez and four oversized heavy bracelets or anklets from the same hoard (König 2004: Pl. 64: 9; 66: 29–32). As P. König has noted, this motif is characteristic not only of finds in central Bosnia but also appears on metal vessels and swords across the wider Carpathian Basin from Ha B1 (König 2004:

samo za nalaze iz centralne Bosne, već se javlja i na metalnim posudama i mačevima na širem prostoru Karpatske kotline od stupnja Ha B1 (König 2004: 143). Od nalaza iz bliže okoline Markovišta, sličan motiv vidljiv je na jednom fragmentu metalne posude iz ostave Bokavić koja također datira u stupanj Ha B1 (König 2004: T. 48: 258).

Pored falera, u ostavi je pronađeno 14 manjih (1 cm) kalotastih dugmadi s ušicom (sl. 3: 22–35) koja sama po sebi ne predstavljaju kronološki osjetljiv tip i mogu se pronaći kako u obližnjim ostavama stupnja Ha A1 kao što su Jadrina kod Gračanice ili Kik kod Vlasenice (König 2004: T. 20B: 11; 22A: 8–439), zatim u glasinačkim grobovima kroz sve faze kasnoga brončanog doba (Benac, Čović 1956: T. 34: 1–4; 36: 8–9; 40: 4–21) te u ostavi Otok iz vremena Ha B3 (König 2004: T. 68: 4–11). Trajanje sličnih setova dugmadi i u rano željezno doba potvrđuje, između ostaloga, i novootkrivena ostava s lokaliteta Begića Glavica kod Turbeta u centralnoj Bosni (Gavranović et al. 2026).

Ostali predmeti

Uvijeni fragmenti deblje metalne žice (sl. 3: 2–3) mogli bi predstavljati dijelove spralnih naočarastih privjesaka kakvi su zabilježeni u više grobnih nalaza s kraja brončanoga doba i početka željeznoga doba, posebice na teritoriji sjeveroistočne Bosne i neposredno susjednih regija (Gavranović 2016: sl. 4; Jašarević 2022: 67). Slični fragmenti nalaze se među predmetima iz Lipca kod Doboja (Jašarević 2022: T. 2), a bolje očuvani primjerci pronađeni su Gornjoj Tuzli (Čović 1957: T. 1: 5–6. 10), u više grobova nekropole u Jablanici i na Glasincu (Gavranović 2016: sl. 4) te u Mravićima kod Doboja (Jašarević, Mujkanović 2024: T. 1: 3). U grobu 2 nekropole u Jablanici i u grobu Gradac – Sokolac naočarasti privjesci pronađeni su zajedno s lučnim fibulama tipa Golinjevo s pljosnatim lukom.

Nakit od umotane, deblje ili tanje žice odnosno tzv. *saltaleoni* (sl. 3: 16–21) pojavljuje se u nekoliko zapadnobalkanskih ostava stupnja Ha B3 kao što su Otok ili Veliki Mošunj kao dio složenijih kompozicija nakita (König 2004: T. 63: 5; T. 69A: 19–20). U grobovima ovaj je nakit vjerojatno prisutan već od stupnja Ha B1 na što upućuju nalazi iz Putićeva kod Travnika i Čatića kod Kaknja, gdje su slatelo ni pronađeni zajedno za malim jednopetljustim fibulama 11. – 10. st. pr. Kr. (Čović 1975: 30; Teržan 1995: 351; Della Casa 1996: 156). U približno isto

143). Near Markovište, a similar motif appears on a fragment of a metal vessel from the Bokavić hoard, dated to Ha B1 (König 2004: Pl. 48: 258).

In addition to the phalerae, the hoard contained 14 smaller (1 cm) hemispherical buttons with eyelets (Fig. 3: 22–35). These do not represent a chronologically sensitive type on their own and are found both in nearby Ha A1 hoards, such as Jadrina near Gračanica or Kik near Vlasenica (König 2004: Pl. 20B: 11; 22A, 8–439), as well as in Glasinac graves throughout all phases of the Late Bronze Age (Benac, Čović 1956: Pl. 34: 1–4; 36: 8–9; 40: 4–21) and in the Otok hoard of Ha B3 stage (König 2004: Pl. 68: 4–11). The continued use of similar sets of buttons into the Early Iron Age is confirmed by a recently discovered hoard at the Begića Glavica site near Turbe in central Bosnia (Gavranović et al. 2026).

Other objects

Twisted fragments of thicker metal wire (Fig. 3: 2–3) may represent parts of spectacle pendants, which are documented in multiple graves from the Late Bronze Age and Early Iron Age, particularly in northeastern Bosnia and adjacent regions (Gavranović 2016: Fig. 4; Jašarević 2022: 67). Similar fragments occur among finds from Lipac near Doboj (Jašarević 2022: Pl. 2), while better-preserved examples have been discovered in Gornja Tuzla (Čović 1957: Pl. 1: 5–6, 10), several Jablanica necropolis graves, and Glasinac (Gavranović 2016: Fig. 4), as well as in Mravići near Doboj (Jašarević, Mujkanović 2024: Pl. 1: 3). In Jablanica grave 2 and the Gradac – Sokolac grave, spectacle pendants were found together with Golinjevo-type fibulae with flattened bows.

Jewellery made of coiled thicker or thinner wire, so-called *saltaleoni* (Fig. 3: 16–21), appears in several western Balkan Ha B3 hoards, such as those from Otok or Veliki Mošunj (König 2004: Pl. 63: 5; 69A: 19–20), as part of more complex jewellery compositions (König 2004: Pl. 63: 5; 69A: 19–20). This type of jewellery was likely present in graves from the Ha B1 phase, as suggested by finds at Putićevo near Travnik and Čatići near Kakanj, where saltaleoni were found together with small single-looped fibulae dated to the 11th–10th centuries BC (Čović 1975: 30; Teržan 1995: 351; Della Casa 1996: 156). Finds from Glasinac, including those at Vrlazije (Tumulus VI, grave 1) and at Tumulus I, grave 1 in Planje (Gavranović 2016: Fig. 4), likely date to the same

razdoblje vjerojatno datiraju i nalazi s Glasinca kao primjerice u Vrlazijama, tumul VI, grob 1 te u grobu 1, tumul I iz Planja (Gavranović 2016: sl. 4). Salteloni su sastavni dio nošnje i u nešto mlađim grobovima kao npr. Ostrožac (Raunig 1982) ili grobovima 1 i 3 u Jablanici (Gavranović 2016: sl. 4). Upotrebu ovoga nakita u ranome željeznom dobu (8. – 7. st. pr. Kr.) potvrđuju između ostaloga i grobovi iz nekropole Kopilo kod Zenice (Gavranović, Cogo 2025: sl. 7).

Mali, masivni kružni privjesak rombičnoga presjeka (sl. 2: 10) također ne predstavlja kronološki specifičan oblik s nalazima kako iz starije faze kasnoga brončanog doba, tako i iz ranoga željeznog doba (König 2004: 148). U kontekstu ostave iz Markovišta interesantno da je nekoliko sličnih privjesaka/prstenova pronađeno u ostavi Drenov Do, a po jedan vrlo sličan prsten nalazio se i u zapadnohercegovačkoj ostavi Otok (König 2004: T. 69A: 17) te u ostavi Gajina Pećina na Kordunu (Vinski-Gasparini 1973: T. 128: 2). Sve navedene ostave sadržavale su i lučne fibule tipa Golinjevo.

Mala zakovica s pljosnatom glavom (sl. 3: 5) ne može se asociirati niti s jednim od metalnih predmeta iz ostave. Vrlo slična zakovica gotovo istih dimenzija pronađena je među nalazima iz uništenih grobova Lipcu kod Doboja (Jašarević 2022: T. 3: 12) koji se na osnovi nekih specifičnih nalaza (stožaste ukrašene pojasne kopče, nabreni luk dvopetljaste fibule) mogu datirati u raspon između Ha B3 i Ha C1 (Gavranović 2024).

Preostala dva predmeta – jedan kružnoga oblika s većom rupicom u sredini te jedan kodirani predmet izduženog lećastoga presjeka (sl. 3: 4, 6) se usljed stanja očuvanosti ne mogu tipološki pripisati nekom poznatim oblicima.

Tordirane ogrlice

Dvije tordirane ogrlice s krajevima rombičnoga presjeka nisu predane Muzeju istočne Bosne kao dio ostave Markovište, no fotografije pronalazača s lica mjesta potvrđuju kako je riječ o dvije ogrlice različitoga promjera položene u zemlju zajedno (sl. 4). Po dva torkvesa različite veličine pronađena su i u obližnjim ostavama Monj i Drenov Do stupnja 4 (Ha B1), što ukazuje da je sličan obrazac deponiranja u regionalnim okvirima vjerojatno prisutan već od 11. – 10. st. pr. Kr. (König 2004: 112).

Setovi od tri i više ogrlica različitih dimenzija zabilježeni su u ostavama stupnja Ha B3 kao što su Otok i Krehin Gradac u zapadnoj Hercegovini (König 2004: 146), Balina Glavica kod Drniša (Vin-

period. Saltaleoni continued to be part of dress in later graves, such as at Ostrožac (Raunig 1982) and graves 1 and 3 at Jablanica (Gavranović 2016: Fig. 4). The use of this jewellery in the Early Iron Age (8th–7th centuries BC) is further evidenced by graves from the Kopilo cemetery near Zenica (Gavranović, Cogo 2025: Fig. 7).

A small, solid pendant with a rhomboid cross-section (Fig. 2: 10) also does not represent a chronologically specific type, appearing in both the older phase of the Late Bronze Age and the Early Iron Age (König 2004: 148). In the context of the Markovište hoard, it is significant that several similar pendants or rings occur in the Drenov Do hoard, along with one very similar ring in the western Herzegovinian Otok hoard (König 2004: Pl. 69A: 17) and one in the Gajina Pećina hoard in Kordun (Vinski-Gasparini 1973: Pl. 128: 2). All these hoards also included bow fibulae of the Golinjevo type.

A small rivet with a flat head (Fig. 3: 5) cannot be associated with any metal objects from the hoard. A very similar rivet of nearly identical dimensions was found among the destroyed grave assemblages at Lipac near Doboja (Jašarević 2022: Pl. 3: 12), dated to Ha B3–Ha C1 based on characteristic finds such as conical decorated belt buckles, and ribbed arches of double-looped fibulae (Gavranović 2024).

The remaining two objects – a circular one with a large central hole and a heavily corroded, elongated lenticular object (Fig. 3: 4, 6) – cannot be typologically assigned to any known forms due to their poor state of preservation.

Twisted torcs

Two twisted torcs with rhomboid-sectioned ends were not submitted to the Museum of Eastern Bosnia as part of the Markovište hoard; however, photographs taken on-site by the discoverers confirm the existence of two necklaces of different diameters deposited together in the ground (Fig. 4). Two pairs of twisted torcs of different sizes were also found in nearby hoards at Monj and Drenov Do, dated to Ha B1 (Stage 4), suggesting a similar deposition pattern was present in the region as early as the 11th–10th centuries BC (König 2004: 112).

Sets of three or more necklaces of different dimensions occur in Ha B3 hoards, such as those at Otok and Krehin Gradac in western Herzegovina (König 2004: 146), Balina Glavica

ski, Vinski-Gasparini 1956: 61; Marović 1981: 11, sl. 4; Glogović 2000: 11), zatim u grobu Ostrožac kod Cazina (Raunig 1982: T. 1: 1) te u nekoliko grobova na nekropoli Kompolje u Lici (Drechsler-Bižić 1961). Slične ogrlice zabilježene su pojedinačno u više grobova ranoga željeznog doba (8. – 7. st. pr. Kr.) nekropole u Jablanici te u vjerojatno uništenom grobu iz Bara kod Tuzle gdje je ogrlica pronađena zajedno s većom dvopetljastom lučnom fibulom s trokutastom nogom (Gavranović 2011: 213). Na primjeru grobova iz Donje Doline može se zaključiti da tordirane ogrlice ostaju u upotrebi kao sastavni dio lokalne nošnje u sjevernoj Bosni i kroz rano željezno doba (Gavranović 2016). Isto se može pretpostaviti i za centralnu i južnu Bosnu na osnovu nalaza kao što je Grbavica kod Viteza (Sielski 1931) ili Pod Stražnicom u Duvanjskom polju (Čović 1962: 25). Nasuprot tome, na području Glasinca, iako prisutne kao dio standardanoga repertoara u grobovima stupnja IIIc1 (Ha B1) i IIIc2 (Ha B3), tordirane ogrlice više se ne pojavljuju u grobovima ranoga željeznog doba (Čović 1987: 585).

near Drniš (Vinski, Vinski-Gasparini 1956: 61; Marović 1981: 11, Fig. 4; Glogović 2000: 11), grave Ostrožac near Cazin (Raunig 1982: Pl. 1: 1), and several graves at the Kompolje necropolis in Lika (Drechsler-Bižić 1961). Similar necklaces have appear individually in several Early Iron Age graves (8th –7th centuries BC) at the Jablanica cemetery and in a probably destroyed grave at Bare near Tuzla, where the torc was found with a larger double-looped bow fibula featuring a triangular foot (Gavranović 2011: 213). Evidence from Donja Dolina graves suggests that twisted torcs remained part of local costume in northern Bosnia into the Early Iron Age (Gavranović 2016). The same likely applies to central and southern Bosnia, based on finds such as those at Grbavica near Vitez (Sielski 1931) and Pod Stražnicom in the Duvno field (Čović 1962: 25). In contrast, twisted necklaces – standard grave goods in Glasinac Stages IIIc1 (Ha B1) and IIIc2 (Ha B3) – do not appear in Early Iron Age graves there (Čović 1987: 585).



Sl. 4 – Dva tordirana torkvesa iz ostave u trenutku pronalaska (snimio: D. Miljanović)

Fig. 4 – Two twisted torcs from the hoard at the moment of discovery (photo by: D. Miljanović)

Kronološka pozicija ostave Markovište

Kako je pokazala analiza pojedinih tipova, ostava iz Markovišta sastoji se od predmeta različite starosti, s tim da većina njih, s izuzetkom mogućega fragmenta fibule u obliku violinskoga gudala (sl. 2: 4), datira u period 9. do početka 8. st. pr. Kr., odnosno stupanj Ha B3. Prema kvalifikaciji bosanskohercegovačkih ostava P. Königa, nalaz iz Markovišta može se uvrstiti u stupanj 5, s bitnom razlikom da većina drugih ostava ovoga vremena sadrži uglavnom cjelovite predmete (König 2004: sl. 4). U susjednoj Hrvatskoj ostave ovoga razdoblja (Horizont V prema K. Vinski-Gasparini) također uglavnom sadrže cijelovite predmete, a većina njih pokazuje veliki stupanj bliskosti s nalazima iz Bosne i Hercegovine (Vinski-Gasparini 1973: 169). Iz tog razloga te se ostave često pripisuju tzv. zapadnobalkanskome krugu kasnoga brončanog doba (Vinski-Gasparini 1973: 170; Wanzek 1989: 77). S prostora Srbije, gdje nakon stupnja Ha A1 dolazi do očiglednoga prekida kontinuiteta ostava, nakon kojega se pojavljuju tek određeni regionalni fenomeni (Vasić 1982; Gavranović et al. 2025), za sada ne postoje slični nalazi.

Kao i kod većine drugih ostava, predmeti iz Markovišta najvjerojatnije su skupljani kroz određeni vremenski period prije nego što su pohranjeni u zemlju. Datacija Markovišta, ali i svih drugih ostava se, prema tome, može promatrati kroz dva vremenska aspekta: prvi kojim se na osnovu tipo-kronološke komparacije zastupljenih tipova pokušava procijeniti vrijeme akumulacije predmeta te drugi koji se odnosi na vrijeme finalne depozicije koje se određuje prema najmlađim arheološkim tipovima unutar ostave. Vrijeme sakupljanja metalnih objekata u slučaju Markovišta teže je procijeniti, pogotovo zbog velikoga broja fragmentiranih, nemarno izrađenih i objekata s dužim vremenom uporabe (izlizanost površina). Ako je pretpostavka o fragmentu fibule u obliku violinskoga gudala ispravna, nije isključeno da su predmeti skupljani kroz više generacija unutar jedne manje zajednice ili pak unutar neke od metalurških radionica. Vrijeme finalne depozicije predmeta iz Markovišta određeno je malom sjekirirom s nisko postavljenom ušicom te fragmentom velike fibule tipa Golinjevo koji su na širem zapadnobalkanskom području jasno svrstavaju među karakterične metalne tipove stupnja Ha B3.

Chronological Position of the Markovište Hoard

The analysis of individual items shows that the Markovište hoard comprises objects of different ages. Most of them, apart from a possible fragment of a violin bow fibula (Fig. 2: 4), date to the period from the 9th to the early 8th centuries BC, corresponding to the Ha B3 stage. According to P. König's classification of Bosnian-Herzegovinian hoards, the Markovište hoard can be assigned to stage 5, with the notable distinction that most other hoards from this period predominantly contain non-fragmented objects (König 2004: Fig. 4). In neighbouring Croatia, hoards of this period (Horizon V according to K. Vinski-Gasparini) also mainly contain complete objects, most of which show a high degree of similarity to finds from Bosnia and Herzegovina (Vinski-Gasparini 1973: 169). For this reason, such hoards are often attributed to the so-called western Balkan province of the Late Bronze Age (Vinski-Gasparini 1973: 170; Wanzek 1989: 77). In Serbia, where there is a noticeable interruption in hoard continuity after Stage Ha A1 and only certain regional phenomena subsequently appear (Vasić 1982; Gavranović et al. 2025), comparable finds are currently absent.

As with most other hoards, the objects from Markovište were likely collected over a certain period before being deposited in the ground. The dating of the Markovište hoard, therefore, can be considered from two chronological perspectives. The first estimates the time of accumulation based on typological and chronological comparisons of the represented object types, while the second refers to the time of final deposition, determined by the youngest archaeological types present in the hoard. The duration of metal object accumulation at Markovište is difficult to assess, particularly due to the numerous fragmented, roughly made, and long-used items, as indicated by worn surfaces. If the identification of the violin bow fibula fragment is correct, the objects may have been collected over several generations within a small community or within one of the metallurgical workshops. The time of final deposition of the Markovište hoard is indicated by the small socketed axe with a low eyelet and the fragment of a large Golinjevo-type fibula, both characteristic of the Ha B3 stage across the broader western Balkans region.

Sastav ostave i stanje očuvanosti predmeta

Premda ostava iz Markovišta, kao uostalom i velika većina drugih ostava iz Bosne i Hercegovine ali i svih susjednih zemalja, nije pronađena u sustavnim arheološkim istraživanjima (Szabó 2019; Gavranović 2021), čime je upitna cjelovitost kao i precizan kontekst, ipak se mogu prepoznati određene strukturalne sličnosti kako u regionalnoj, tako i u kronološkoj perspektivi. Uporede li se primjerice sve ostave u kojima je pronađena jedna ili više jednopetljastih fibula tipa Golinjevo, bez obzira na definirane varijante, primjetna je učestala kombinacija fibule, šuplje sjekire, narukvica, ogrlica i falera ili drugih istaknutih, većih privjesaka (sl. 5). U slučaju Markovišta značajno je da takav obrazac pokazuju i dvije geografski bliske ostave Drenov Do i Bokavić (sl. 1) koje obje datiraju u Ha B1 (stupanj 4). Iako je ostava iz Markovišta najvjerojatnije dospijela u zemlju nešto kasnije, valja istaknuti kako se i u ostavi Drenov Do također nalaze dvije tordirane ogrlice te set od četiri masivna manja i međusobno povezana privjeska, odnosno prstena rombičnoga presjeka. Uprkos određenoj kronološkoj razlici i činjenici da je većina predmeta iz Markovišta, za razliku od ostave Drenov Do, deponirana u fragmentiranom stanju, nije isključeno da je riječ o određenim regionalno specifičnim obrascima sjeveroistočne Bosne koji se mogu pratiti kroz Ha B1 (Drenov Do, Bokavić) i Ha B3 (Markovište).

Sličnu kombinaciju lučnih fibula tipa Golinjevo, šupljih sjekira, narukvica i falera pokazuju i ostave Debelo Brdo kod Sarajeva (Ha B1) te Gajina Pećina (Ha B3) na Kordunu u kojima, međutim, nedostaju ogrlice (sl. 5). Kombinacija velike lučne fibule tipa Golinjevo i više šupljih sjekira prisutna je u ostavi Osredak koja uključuje i jedan vrh koplja te iglu (sl. 5). Ostava Otok izdvaja se po izboru predmeta koji uključuje samo nakit, a poveznica s Markovištem se, osim lučne jednopetljaste fibule, ogleda i u prisutnosti manjeg masivnog privjeska rombičnog presjeka te saltaleonima (sl. 5).

Ostale ostave tzv. zapadnobalkanskoga kruga iz Bosne i Hercegovine i Hrvatske bez lučnih fibula karakteristične su, prije svega, zbog kombinacije šupljih sjekira i manjih vrhova koplja (sl. 5), na što su već ukazale i studije pojedinih autora (Vinski-Gasparini 1973: 168; König 2004: 167). U ostavi Matijevići, uz koplje i sje-

Composition of the Hoard and State of Preservation of Objects

Although the Markovište hoard – like the vast majority of other hoards from Bosnia and Herzegovina as well as neighbouring countries – was not recovered during systematic archaeological excavations (Szabó 2019; Gavranović 2021), which raises questions about its completeness and precise context, certain structural similarities can still be identified from both regional and chronological perspectives. For example, when comparing all hoards containing one or more single-looped bow fibulae of Golinjevo type (regardless of variants), a frequent combination of fibulae, socketed axes, bracelets, torc necklaces, and phalerae or other prominent larger pendants is clearly evident (Fig. 5). In the case of Markovište, it is noteworthy that this pattern appears in two geographically nearby hoards – Drenov Do and Bokavić (Fig. 1) – both dated to Ha B1 (stage 4). Although the Markovište hoard was likely deposited somewhat later, Drenov Do similarly contains two twisted torc necklaces and a set of four smaller, massive, interconnected pendants or rings with a rhomboid cross-section. Despite chronological differences, and the fact that most objects from Markovište – unlike those from Drenov Do – were deposited in fragmented form, these assemblages seem to reflect regionally specific patterns in northeastern Bosnia that can be traced from Ha B1 (Drenov Do, Bokavić) through to Ha B3 (Markovište).

A comparable assemblage of Golinjevo-type fibulae, socketed axes, bracelets, and phalerae appears in the Debelo Brdo hoard near Sarajevo (Ha B1) and in Gajina Pećina (Ha B3) in Kordun, although torcs are absent in both cases (Fig. 5). The combination of a large Golinjevo-type fibula and multiple socketed axes occurs in the Osredak hoard, which additionally includes a spearhead and a pin (Fig. 5). The Otok hoard stands out for its distinct selection of objects, consisting exclusively of jewellery. The connection with Markovište is evident, aside from the fibula, in the presence of a smaller massive ring with a rhomboid cross-section and saltaleoni (Fig. 5).

Other hoards from Bosnia and Herzegovina and Croatia, dated to the Ha B1 and Ha B3 stages and lacking bow fibulae, are primarily characterized by combinations of socketed axes and small spearheads, as noted by several authors (Vinski-Gasparini 1973: 168; König 2004: 167). In the

Nalazište / Site	Fibule tipa Golinjevo / Golinjevo fibulae	Tuljasta sjekira / socketed axe	Narukvice / bracerlets	Torkvesi / torcs	Falera / phalera	Obruč / ring	Kopljje / spearhead	Srp / sickel	Spiralne narukvice / spiral armrings	Druge fibule / other fibulae	Mač / sword	Igla / pin
Markovište	X	X	X	X	X	X				X		
Drenov Do	X	X	X	X	X	X		X	X			
Bokavić	X	X	X	X			X	X			X	
Gajina Pečina	X	X	X		X	X		X	X			X
Debelo Brdo	X	X	X		X							
Osredak	X	X					X					X
Otok	X			X		X						
Matijevići		X	X	X			X		X	X	X	
Kamena Gorica		X	X	X			X	X				
Monj		X	X	X			X	X	X			
Tešanji 2		X	X	X			X					
Lučica		X	X				X					
Ciglenik		X	X									
Krehin Gradac		X		X					X			
Ometala		X					X					
Tešanji 3		X					X					
Pašalići		X					X					
Rankovići			X				X	X				
Veliki Mošunji			X						X	X	X	
Jablanica, grave 2	X		X	X	X	X			X			
Brezje, Tum V, 1	X			X	X							
Gradac Sokolac	X		X		X							
Ostrožac			X	X	X				X	X		X
Gornja Tuzla			X	X								
Tešanji-Paklenica		X					X				X	

Sl. 5 – Kombinacija metalnih predmeta iz ostava i grobova u Bosni i Hercegovini i Hrvatskoj (izradio: M. Gavranović)
Fig. 5 – Combination of metal objects in hoards and graves in Bosnia-Herzegovina and Croatia (made by: M. Gavranović)

kire, deponiran je i jedan kratki mač. Nakit je zastupljen prije svega kroz narukvice i ogrlice, a nešto rjeđe su spiralne narukvice i druge vrste fibula (sl. 5). Za razliku od ostava s fibulama tipa Golinjevo u kojima se, s izuzetkom nalaza iz Otoka, redovito pojavljuje oruđe ili oružje (sjekire, srpovi, koplje), grobovi s ovim fibulama iz Jablanice (grob 2) ili s glasinakoga prostora (Brezje, Tumulus V, grob 1 ili Gradac – Sokolac) sadrže isključivo nakit, najčešće s kombinacijom narukvica, ogrlica te falera, odnosno većih privjesaka (sl. 5). U nalazu iz Ostrožca umjesto lučne fibule nalazi se naočarasta fibula te igla, a set od pet tordiranih ogrlica različitoga promjera ukazuje na sličnosti s ostavom Otok u kojoj je takav specifičan nakit također zabilježen (Gavranović 2016: 5). Grob 1 iz Paklenice kod Tešnja za sada je jedini primjer ratnički opremljenoga groba kasnoga brončanog doba iz Bosne (mač, vrh koplja, sjekira, brijač) koji, osim pojasnih kopči i više malih stožastih dugmadi, ne sadrži nikakav nakit (Truhelka 1907).

S obzirom na veliki broj fragmentiranih i istrošenih predmeta te na nekoliko nalaza koji pokazuju tehnološke deficite, ali prije svega očigledne greške pri ukrašavanju, nalazi iz Markovišta, odnosno barem dio njih, mogao bi potjecati iz neke od vjerojatno lokalnih, radionica. Najočitiiji primjer je svakako velika narukvica tipa Lučica kod koje je već prilikom lijevanja u tehničari izgubljenoga voska došlo do greške koja je rezultirala dvjema većim rupama (sl. 2: 11). Ovaj neuspjeli komad mogao je poslužiti kao vježbeni predmet nekom učeniku ili šegrtu, jer je teško povjerovati kako je neskladni i nemarni ukras djelo iskusnoga majstora. Isto se može pretpostaviti i u slučaju križno probušene falere s istaknutim centralnim dijelom na kojoj se mogu vidjeti nemarno izvedni ubodi nekom većom kružnom puncom (sl. 3: 11).

ZAKLJUČAK

Iako ostava iz Markovišta uglavnom sadrži već poznate metalne tipove s kraja kasnoga brončanog doba na zapadnobalkanskome području između Save i jadranske obale, njena kompozicija te stanje očuvanosti deponiranih predmeta ipak pruža nove uvide u fenomen deponiranja metalnih predmeta. Kako je već iscrpno razloženo u mnogobrojnim studijama (Hansen 1994; Soroceanu 2005; Rezi 2011; Dietrich 2014), a na koncu i demonstrirano velikim brojem novoprona-

Matijevići hoard, a short sword accompanies the spearhead and axes. Jewellery appears mainly as bracelets and necklaces, with spiral arm-bracelets and other types of fibulae appearing less frequently (Fig. 5). In contrast to hoards with Golinjevo-type fibulae – where tools and weapons (axes, sickles, spears) regularly occur, with the exception of the Otok hoard – graves containing such fibulae from Jablanica (grave 2) or the Glasinac area (Brezje, Tumulus V, grave 1; or Gradac – Sokolac) contain only jewellery, most commonly combinations of bracelets, torcs, and phalerae or other large pendants (Fig. 5). In the Ostrožac find, a spectacle fibula and a slightly earlier pin appear instead of a bow fibula, while a set of five twisted torcs of varying diameters indicates strong similarities with the Otok hoard (Gavranović 2016: 5). Grave 1 from Paklenica near Tešanj remains the only known warrior-equipped Late Bronze Age grave in Bosnia (sword, spearhead, axe, razor) which contains no jewellery apart from belt buckles and several small conical buttons (Truhelka 1907).

Due to the large number of fragmented and worn objects, as well as the presence of artefacts exhibiting technological deficiencies or obvious decorative mistakes, it is possible that at least part of the Markovište hoard originated from one or several local workshops. The clearest example is the large Lučica-type bracelet, which, during casting using the lost-wax technique, developed a flaw that produced two large holes (Fig. 2: 11). This unsuccessful piece may have served as a practice object for an apprentice, as it is difficult to attribute such irregular and careless decoration to an experienced craftsman. A similar interpretation can be applied to the cross-perforated phalera with a prominent central part, which shows unevenly executed punctures made with a large punch (Fig. 3: 11).

CONCLUSION

Although the Markovište hoard predominantly consist of well-known metal types from the Late Bronze Age in the western Balkans, between the Sava River and the Adriatic coast, its composition and the state of preservation of the deposited objects nevertheless provide new insights into the phenomenon of metal deposition. As thoroughly analysed in numerous studies (Hansen 1994; Soroceanu 2005; Rezi 2011; Dietrich 2014) and increasingly demonstrated by the large number

denih *in situ* ostava u Mađarskoj (Szabó 2019), odlaganje metalnih predmeta, odnosno njihovo povlačenje iz svakodnevene uporabe rezultat je višestrukih i kompleksnih radnji s očitim pravilima prilikom polaganja predmeta koje kod velike većine ostava gotovo sigurno isključuju mogućnost da je riječ na brzinu sklonjenim predmetima usljed neke opasnosti. Ograničimo li se samo na zapadobalkanske ostave koje sadrže lučne fibule tipa Golinjevo, hipotezi o na brzinu sklonjenim vrijednostima proturiječi, prije svega, slična struktura većine ostava koja je teško mogla nastati kao rezultat nehotičnoga, pukog sakrivanja predmeta. Uzimajući u obzir sve strukturalne podudarnosti i sličnosti, selekcija predmeta morala je slijediti određene obrasce uvjetovane socijalnim ili ritualnim normama.

Usljed pojave ekskluzivnih, predimenzioniranih te često bogato ukrašenih metalnih predmeta, većina ostava stupnja Ha B3 iz Bosne i Hercegovine i Hrvatske najčešće je interpretirana kao zaostavština manjega broja istaknutih pojedinaca unutar kasnobrončanih zajednica (König 2004: 168). Sudeći prema sastavu (nakit, oružje, oruđe) pretpostavka je da se radi o opremi ženskih i muških individua (König 2004: 170). Ostava iz Markovišta vjerojatno je drugačijega karaktera, prije svega zbog pretežno fragmentiranih predmeta koji u pravilu nedostaju u istodobnim ostavama. I u pogledu regionalne distribucije zastupljenih tipova, ostava uključuje predmete karakteristične za sjevernu i srednju Bosnu (velike fibule tipa Golinjevo), zapadnu Hercegovinu i dalmatinsko zaleđe (male sjekire sa V-ornamentom), istočnobosanski glasinaciški prostor (falere, jednopetljaste fibule s tordiranim lukom) kao i predmete svojstvene lokalnim zajednicama sjeveroistočne Bosne (narukvice tipa Lučica).

Iako se dijelom radi o prestižnim predmetima koji obično signaliziraju istaknutu društvenu poziciju, njihovo stanje, stupanj obrađenosti i istrošenosti te na koncu i vrlo primjetne pogreške u produkciji, navode na zaključak da bi se kod Markovišta prije moglo raditi o inventaru jedne ili više lokalnih radionica, s tim da deponirani metal najvjerojatnije nije sklonjen kako bi se kasnije ponovo iskoristio u proizvodnji. Činjenica da su predmeti ostali plitko zakopani gotovo 3000 godina na grebenu Markovište svakako ne ide u prilog hipotezi o metalu sklonjenome za reciklažu. Vjerojatnije se ipak radi o selektivnome deponiranju predmeta čija daljnja

of recently discovered *in situ* hoards in Hungary (Szabó 2019), the deposition of metal objects – or their removal from everyday use – results from multiple, complex actions governed by clear rules regarding the placement and arrangement of objects. For most hoards, this almost certainly rules out the notion of items hastily buried in response to danger. Focusing only on western Balkan hoards containing Golinjevo-type bow fibulae, the hypothesis of hastily hidden treasures is challenged primarily by the similar composition of most hoards, which could hardly have resulted from accidental or casual deposition. Considering these regularities, the selection of objects must have followed specific patterns shaped by social and/or ritual norms.

Owing to the presence of exclusive, oversized, and often richly decorated metal objects, most Ha B3 hoards from Bosnia and Herzegovina and Croatia have been interpreted as the legacies of a small number of prominent individuals within Late Bronze Age communities (König 2004: 168). Based on assemblages that include both jewellery and weapons or tools, these hoards are thought to represent the equipment of both female and male individuals (König: 170). The Markovište hoard appears to be of a different character, primarily due to the predominance of fragmented objects, which are largely absent from other contemporary hoards. Regarding the regional distribution of represented types, the hoard includes objects characteristic of northern and central Bosnia (large Golinjevo-type fibulae), western Herzegovina and the Dalmatian hinterland (small axes with V-shaped ornamentation), the Glasinac area of eastern Bosnia (phalerae, single-looped fibulae with twisted bows), as well as items indicative of local communities in northeastern Bosnia (Lučica-type bracelets).

Although some of the objects are highly exclusive and typically indicate a high social status, their condition, workmanship, degree of wear, and, notably, the very clear production errors suggest that they may have originated from one or more local workshops. The deposited metal was most likely not intended for later reuse in production. The fact that these objects remained shallowly buried for nearly 3,000 years on the Markovište ridge strongly argues against the hypothesis that the metal was stored for recycling. It is more plausible that the objects were selectively deposited because further use was either no longer possible or no longer

uporaba više nije bila moguća ili poželjna bilo zbog fragmentiranosti, tehnoloških i dekorativnih nedostataka te vjerojatno i društvenih normativa. Pored toga, treba uzeti u obzir i kompleksne unutar društvene mehanizme kasno-brončanih zajednica i individualne preference o kojima još uvijek znamo vrlo malo.

desirable, owing to fragmentation, technological limitations, or decorative faults. Furthermore, complex intra-community mechanisms and individual preferences within Late Bronze Age societies – about which little is currently known – must also be taken into account.

Translation Prijevod **MARIO GAVRANOVIĆ**
Proofreading Lektura **MARKO MARAS**

LITERATURA BIBLIOGRAPHY

- Bader, T.** 1983, *Die Fibeln in Rumänien*, Prähistorische Bronzefunde XIV(6), Verlag C.H. Beck, Stuttgart.
- Benac, A., Čović, B.** 1956, *Glasinac I – Bronzano Doba*, Katalog prehistorijske zbirke Zemaljskog muzeja u Sarajevu, Zemaljski muzej Bosne i Hercegovine, Sarajevo.
- Benac, A., Čović, B.** 1957, *Glasinac II – Željezno doba*, Katalog prehistorijske zbirke Zemaljskog muzeja u Sarajevu, Zemaljski muzej Bosne i Hercegovine, Sarajevo.
- Betzler, P.** 1974, *Die Fibeln in Süddeutschland, Österreich und der Schweiz. 1. Urnenfelderzeitliche Typen*, Prähistorische Bronzefunde XIV(3), C.H. Beck, München.
- Blečić Kavur, M., Jašarević, A., Mutapčić, A.** 2016, Nova kasnobrončanodobna ostava iz Srebrenika: preliminarno izvješće, *Godišnjak Centra za balkanološka ispitivanja*, Vol. 45, 53–62.
- von Brunn, W. A.** 1968, *Mitteldeutsche Hortfunde der jüngeren Bronzezeit*, Römisch-Germanische Forschungen 29, Verlag Walter de Gruyter & Co., Berlin.
- Čović, B.** 1955, Preistorijski depo iz Lukavca, *Glasnik Zemaljskog muzeja u Sarajevu*, Vol. n.s. X, 91–106.
- Čović, B.** 1957, Nekoliko manjih preistorijskih nalaza iz Bosne i Hercegovine, *Glasnik Zemaljskog muzeja u Sarajevu*, n.s. Vol. XII, 241–255.
- Čović, B.** 1962, Grobnice željeznog doba iz Crvenice kod Duvna, *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku*, Vol. LXIII–LXIV (1961–1962), 25–48.
- Čović, B.** 1965, Novi nalazi sa nekropole „Gradac“ u Sokocu i neka pitanja glasinačke hronologije, *Članci i građa za kulturnu istoriju istočne Bosne*, Vol. VI, 57–82.
- Čović, B.** 1967, Praistorijska nekropola „Petkovo Brdo“ u Radosavskoj, *Glasnik Zemaljskog muzeja Bosne i Hercegovine u Sarajevu*, Vol. n.s. XXI–XXII (1966–1967), 161–167.
- Čović, B.** 1970, Vodeći arheološki tipovi kasnog bronzanog doba na području Delmata, *Godišnjak Centra za balkanološka ispitivanja*, Vol. VIII(6), 67–98.
- Čović, B.** 1975, Zwei spezifische Typen der westbalkanischen Bogenfibeln, *Wissenschaftliche Mitteilungen des Bosnisch-Herzegowinischen Landesmuseums*, Vol. 5, 19–33.
- Čović, B.** 1983a, Glasinačka kulturna grupa, in: *Praistorija jugoslovenskih zemalja. IV: Bronzano doba*, Benac A. (ed.), Centar za balkanološka ispitivanja, Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, Sarajevo, 413–433.
- Čović, B.** 1983b, Srednjobosanska grupa, in: *Praistorija jugoslovenskih zemalja. IV: Bronzano doba*, Benac A. (ed.), Centar za balkanološka ispitivanja, Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, Sarajevo, 433–461.
- Čović, B.** 1987, Glasinačka kulturna grupa, in: *Praistorija jugoslovenskih zemalja. V: Željezno doba*, Benac A. (ed.), Centar za balkanološka ispitivanja, Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, Sarajevo, 575–644.
- Čović, B.** 2010, Bronzano doba sjeverne Bosne u svjetlu novih istraživanja, *Glasnik Zemaljskog muzeja Bosne i Hercegovine u Sarajevu*, n.s. Vol. 52, 277–287.
- Ćurčić, V.** 1902, Gradina an der Ramaquelle im Bezirke Prozor, *Wissenschaftliche Mitteilungen des Bosnisch-Herzegowinischen Landesmuseums*, Vol. 8, 48–61.
- Della Casa, Ph.** 1996, *Velika Gruda II. Die bronzezeitliche Nekropole Velika Gruda (Opš. Kotor, Montenegro)*, Universitätsforschungen zur prähistorischen Archäologie 33, Dr. Rudolf Habelt GmbH, Bonn.
- Dietrich, O.** 2014, Learning from ‚scrap‘ about Late Bronze Age hoarding practices: a biographical approach to individual acts of dedication in large metal hoards of the Carpathian Basin, *European Journal of Archaeology*, Vol. 17(3), 468–486. <https://doi.org/10.1179/1461957114Y.0000000061>
- Dietrich, O. 2021, *Bronzezeitliche Tüllenbeile aus Rumänien. Studien zur Chronologie, Chorologie und Hortung*, Unpublished PhD Thesis, Freie Universität, Berlin.
- Drechsler-Bižić, R.** 1961, Rezultati istraživanja japodske nekropole u Kompolju 1955–1956, *Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu*, 3. s. Vol. II, 67–114.
- Drechsler-Bižić, R.** 1987, Japodska grupa, in: *Praistorija jugoslovenskih zemalja. V: Željezno doba*, Benac A. (ed.), Centar za balkanološka ispitivanja, Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, Sarajevo, 339–391.
- Eles Masi, P.** 1986, *Le fibule dell’Italia settentrionale*, Prähistorische Bronzefunde XIV(5), Verlag C.H. Beck, Stuttgart.
- Gabrovec, S.** 1970, Dvozankaste ločne fibule, *Godišnjak Centra za balkanološka ispitivanja*, Vol. VIII(6), 5–44.
- Gavranović, M.** 2007, Eine dreischleifige Bogenfibeln mit dreieckiger Fußplatte aus Bosnien, *Arheološki vestnik*, Vol. 58, 157–166.
- Gavranović, M.** 2011, *Die Spätbronze- und Früheisenzeit in Bosnien*, Universitätsforschungen zur prähistorischen Archäologie 195, Dr. Rudolf Habelt GmbH, Bonn.
- Gavranović, M.** 2013, Urnenfelderzeitliche Gussformen aus dem westlichen Balkan, in: *Bronze Age Craftsmen in the Carpathian Basin*, Proceedings of the international colloquium from Târgu Mureș, 5th–7th October 2012, Rezi B., Németh R., Berecki S. (eds.), Editura MEGA, Târgu Mureș, 149–167.
- Gavranović, M.** 2014, Einzugsraum des Flusses Bosna während der älteren Urnenfelderzeit, in: *The Beginning of the Late Bronze Age between the Eastern Alps and the Danube*, Proceedings of the international conference in Osijek, October 20–22, 2011, Ložnjak Dizdar D., Dizdar M. (eds.), Zbornik Instituta za arheologiju 1, Institut za arheologiju, Zagreb, 249–260.
- Gavranović, M.** 2016, Ladies first? Female burials of the Late Bronze and Early Iron Age from Bosnia – chronology and cultural affiliation, in: *Funerary Practices during the Bronze and the Iron Ages in the Central and Southeast Europe*, Proceedings of the 14th International Colloquium of Funerary Archeology in Čačak, Serbia, 24th–27th September 2015, Sirbu V., Jevtić M., Dmitrović K., Ljuština M. (eds.), Faculty of Philosophy of University of Belgrade, National museum Čačak, Beograd – Čačak, 91–109.
- Gavranović, M.** 2017, Überregionale Netzwerke und lokale Distribution. Verteilungsmuster einiger Bronzeobjekte im westlichen Balkan während der jüngeren und späten Urnenfelderzeit, in: *The Late Urnfield Culture between the Eastern Alps and the Danube*, Proceedings of the International conference in Zagreb, November 7–8, 2013, Ložnjak Dizdar D., Dizdar M. (eds.), Zbornik Instituta za arheologiju 9, Institut za arheologiju, Zagreb, 109–125.

- Gavranović, M.** 2021, Rezension - Gábor V. Szabó, Bronze Age Treasures in Hungary: The Quest for Buried Weapons, Tools and Jewellery. *Hereditas Archaeologica Hungariae* 3 (Archeolingua, Budapest 2019), *Archaeologia Austriaca*, Vol. 105, 303–311. <https://doi.org/10.1553/archaeologia105s303>
- Gavranović, M.** 2024, The collection of Early Iron Age metal finds from Pavlovica, Rostovo, central Bosnia, *Glasnik Zemaljskog muzeja Bosne i Hercegovine u Sarajevu*, n.s. Vol. 56, 7–26.
- Gavranović, M., Sejfuli, A.** 2015, Unpublizierte Bronzefunde aus dem Lašvatal in Zentralbosnien, *Godišnjak Centra za balkanološka ispitivanja*, Vol. 44, 67–94.
- Gavranović, M., Jašarević A.** 2016, Neue Funde der Spätbronzezeit aus Nordbosnien, *Prilozi Instituta za arheologiju u Zagrebu*, Vol. 33, 89–132.
- Gavranović, M., Cogo, I.** 2025, Dreischleifige Bogenfibeln vom Typ Zenica, *Arheološki vestnik*, Vol. 76, 33–56. <https://doi.org/10.3986/AV.76.01>
- Gavranović, M., Mehofer, M., Kapuran, A., Jacanović, D.** 2025, Late Bronze and Early Iron Age Metal Depositions in Northeastern Serbia – Archaeometallurgical Perspective, in: *Interactions – Transmission- Transformation. The Flow. The Long-Distance Connections in Metal Ages of Southeastern Europe*, Bulatović, A. (ed.), Institute of Archaeology, Belgrade, 17–41.
- Gavranović, M., Sejfuli A., Petschko I. M., Mittermair, N.** 2026, Begića Glavica – Late Bronze and Early Iron Age Sanctuary in central Bosnia, *Archaeologia Austriaca*, Vol. 110 (in print).
- Gergova, D.** 1987, *Früh- und ältereisenzeitliche Fibeln in Bulgarien*, Prähistorische Bronzefunde XIV(7), Verlag C.H. Beck, Stuttgart.
- Glogović, D.** 2000, Brončanodobne ostave iz Dalmacije, *Opuscula archaeologica*, Vol. 23–24 (1999–2000), 11–20.
- Glogović, D.** 2003, *Fibeln im kroatischen Küstengebiet (Istrien, Dalmatien)*, Prähistorische Bronzefunde XIV(13), Franz Steiner Verlag, Stuttgart.
- Hansen, S.** 1994, *Studien zu den Metaldeponierungen während der älteren Urnenfelderzeit zwischen Rhôntal und Karpatenbecken*, Universitätsforschungen zur prähistorischen Archäologie 21, Dr. Rudolf Habelt GmbH, Bonn.
- Harding, A.** 1995, *Die Schwerter im ehemaligen Jugoslawien*, Prähistorische Bronzefunde IV(14), Franz Steiner Verlag, Stuttgart.
- Јацановић, Д.** 1992, Нови налази касног бронзаног и раног гвозденог доба у околини Пожаревца, *Гласник Српског археолошког друштва*, Vol. 8, 64–91. [Јацановић, D. 1992, Нови налази остava касног бронзаног доба и раног гвозденог доба у околини Пожаревца, *Гласник Српског археолошког друштва*, Vol. 8, 64–91.]
- Јаšarević, A.** 2022, Lipac – nalazi iz grobova finalnog bronзаног доба sjeverne Bosne, *Godišnjak Centra za balkanološka ispitivanja*, Vol. 51, 65–84.
- Јаšarević, A., Mujkanović, A.** 2024, Novo ruho za novo doba: Grob iz finalnog bronзаног доба sa Greblja u Mravićima, sjeverna Bosna, *Godišnjak Centra za balkanološka ispitivanja*, Vol. 53, 81–100.
- Jovanović, R.** 1958, Dve preistoriske ostave iz severoistočne Bosne, *Članci i građa za kulturnu istoriju istočne Bosne*, Vol. II, 23–34.
- Kilian, K.** 1985, Violinbogenfibeln und Blattbügelfibeln des griechischen Festlandes aus mykenischer Zeit, *Prähistorische Zeitschrift*, Vol. 60(2), 145–203. <https://doi.org/10.1515/prhz.1985.60.2.145>
- Kliškić, D.** 2026, Prilog poznavanju kraja brončanog doba na području srednje Dalmacije: ostava ili grob odličnice iz Studenaca kod Imotskog, *Archaeologia Adriatica*, Vol 18 (in print).
- König, P.** 2004, *Spätbronzezeitliche Hortfunde aus Bosnien und der Herzegowina*, Prähistorische Bronzefunde XX(11), Franz Steiner Verlag, Stuttgart.
- Kosorić, M.** 1980, Praistorijska naselja na području Spreče, *Članci i građa za kulturnu istoriju istočne Bosne*, Vol. XIII, 103–116.
- Lo Schiavio, F.** 2010, *Le Fibule dell'Italia meridionale e della Sicilia dall'età del bronzo recente al VI secolo a.C.*, Prähistorische Bronzefunde XIV(14), Verlag C.H. Beck, Stuttgart.
- Marić, Z.** 1964, Donja Dolina, *Glasnik Zemaljskog muzeja u Sarajevu*, n.s. Vol. XIX, 5–128.
- Marović, I.** 1981, Prilozi poznavanju brončanog doba u Dalmaciji, *Vjesnik za arheologiju i historiju Dalmatinsku*, Vol. 75, 7–62.
- Miklić, L.** 2009, *Ostave kasnog brončanog doba iz Poljanaca*, Muzej Brodskog Posavlja, Slavonski Brod.
- Milić, V.** 1980, Sondažno rekognosciranje lokaliteta Ljeskovac u Poljacima, *Članci i građa za kulturnu istoriju istočne Bosne*, Vol. XIII, 133–135.
- Milić, V.** 1985, Bardačilovac, Jablanica - praistorijska nekropola, *Arheološki pregled*, Vol. 2, 62–64.
- Nikolić, V.** 1962, Nekoliko predmeta bakarnog i bronзаног doba iz sjeverozapadne Bosne, *Zbornik krajiških muzeja*, Vol. 1, 62–79.
- Pabst, S.** 2009, Bevölkerungsbewegungen aus der Balkanhalbinsel am Beginn der Früheisenzeit und die Frage der Ethnogenese der Makedonen, *Jahrbuch des Deutschen Archäologischen Instituts*, Vol. 124, 1–74.
- Pabst, S.** 2018, Spätbronzezeitliche Violinbogenfibeln zwischen Donau, mittlerer Adria und Ägäis, *Arheološki vestnik*, Vol. 69, 135–178.
- Pare, Ch. F. E.** 1998, Beiträge zum Übergang von der Bronze- zur Eisenzeit in Mitteleuropa. Teil I. Grundzüge der Chronologie im östlichen Mitteleuropa (11.–8. Jahrhundert v. Chr.), *Jahrbuch des Römisch-Germanischen Zentralmuseums Mainz*, Vol. 45(1), 293–433. <https://doi.org/10.11588/jrgzm.1998.1.44408>
- Radimský, W.** 1895, Archäologische Tagebuchblätter, *Wissenschaftliche Mittheilungen aus Bosnien und der Herzegovina*, Vol. 3, 284–297.
- Raunig, B.** 1982, Grob ranog željeznog doba iz Ostrožca kod Cazina, *Glasnik Zemaljskog muzeja Bosne i Hercegovine u Sarajevu*, n.s. Vol. 37, 1–14.
- Rezi, B.** 2011, Voluntary destruction and fragmentation in Late Bronze Age hoards from Central Transylvania, in: *Bronze age Rites and Rituals in the Carpathian Basin*, Proceedings of the international colloquium from Târgu Mureș 8th–10th October 2010, Berecki, S., Németh R., Rezi B. (eds.), Editura MEGA, Târgu Mureș, 303–335.

- Sapouna_Sakellarakis, E.** 1978, *Die Fibeln der griechischen Inseln*, Prähistorische Bronzefunde XIV(4), C.H. Beck, München.
- Schauer, P.** 1974, Der urnenfelderzeitliche Depotfund von Dolina, Gemeinde und Kreis Nova Gradiška, Kroatien, *Jahrbuch des Römisch-Germanischen Zentralmuseums Mainz*, Vol. 21, 93–124. <https://doi.org/10.11588/jrgzm.1974.1.47677>
- Sielski, S.** 1931, Arheološki nalasci u okolici Travnik a i Žepča, *Glasnik Zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini*, Vol. XLIII, 7–12.
- Soroceanu, T.** 2005, Die Fundumstände bronzzeitlicher Deponierungen – Ein Beitrag zur Hortdeutung beiderseits der Karpaten, in: *Bronzefunde aus Rumänien I*, Soroceanu T. (ed.) Prähistorische Archäologie in Südosteuropa 10, Wissenschaftsverlag Volker Spiess, Berlin.
- Stojić, M., Jacanović, D.** 2008, *Požarevac. Cultural Stratigraphy of prehistoric sites in the Braničevo region*, Arheološka građa Srbije 4, Archaeological Institute, National Museum, Beograd – Požarevac.
- Szabó, G.** 2019, *Bronze Age Treasures in Hungary. The Quest for Buried Weapons, Tools and Jewellery*, Hereditas Archaeologica Hungariae 3, Archeolingua, Budapest.
- Teržan, B.** 1987, The Early Iron Age Chronology of the Central Balkans, *Archaeologia Jugoslavica*, Vol. XXIV, 7–27.
- Teržan, B.** 1995, Stand und Aufgaben der Forschungen zur Urnenfelderzeit in Jugoslawien, in: *Beiträge zur Urnenfelderzeit nördlich und südlich der Alpen*, Schauer P. (ed.), Monographien des Römisch-Germanischen Zentralmuseums 35, Dr. Rudolf Habelt GmbH, Mainz, 323–372.
- Teržan, B.** 2000, Ältere Eisenzeit im südlichen Mitteleuropa, in: *Fibel und Fibeltracht*, Beck H., Müller R., Steuer H. (eds.), Reallexikon der Germanischen Altertumskunde 8, de Gruyter, Berlin, 24–34.
- Teßmann, B.** 2001, Schmuck und Trachtzubehör aus Prozor, Kroatien. Ein Beitrag zur Tracht im japodischen Gebiet, *Acta praehistorica et archaeologica*, Vol. 33, 28–151.
- Teßmann, B.** 2004, Grabhügel 30 aus Rusanovići. Untersuchungen zu Kontakten zwischen der Glasinac-Hochebene und dem westlichen japodischen Raum (Lika-Hochebene), *Godišnjak Centra za balkanološka ispitivanja*, Vol. XXXIII(31), 139–183.
- Todorović, J.** 1975, Bronzana ostava iz Leskova, in: *Praistorijske ostave u Srbiji i Vojvodini I*, Garašanin M. (ed.), Arheološka građa Srbije, Srpska akademija nauka i umetnosti, Beograd, 78–79.
- Truhelka, Č.** 1907, Prehistorijski nalazi u Bosni i Hercegovini (nalazi brončane dobi iz Tešnja i okolice), *Glasnik Zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini*, Vol. XIX(1), 57–76.
- Truhelka, Č.** 1909, Prähistorische Funde aus Bosnien, *Wissenschaftliche Mitteilungen aus Bosnien und der Herzegowina*, Vol. 11, 28–74.
- Vasić, R.** 1982, Spätbronzezeitliche und älterhallstattzeitliche Hortfunde im östlichen Jugoslawien, in: *Sudosteuropan zwischen 1600 und 1000 v. Chr.*, Hänsel B. (ed.), Prähistorische Archäologie in Südosteuropa 1, Moreland Editions – Bad Bramstedt, Berlin, 267–285.
- Vasić, R.** 1999, *Die Fibeln im Zentralbalkan*, Prähistorische Bronzefunde XIV(12), Franz Steiner Verlag, Stuttgart.
- Vinski, Z., Vinski-Gasparini, K.** 1956, Prolegomena k statistici i kronologiji prehistorijskih ostava u Hrvatskoj i vojvodanskom području Srijema, *Opuscula Archaeologica*, Vol. 1, 57–109.
- Vinski-Gasparini, K.** 1973, *Kultura polja sa žarama u sjevernoj Hrvatskoj*, Monografije 1, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Zadar.
- Vinski-Gasparini, K.** 1983, Ostave s područja kulture polja sa žarama, in: *Praistorija jugoslavenskih zemalja. IV: Bronzano doba*, Benac, A. (ed.), Centar za balkanološka ispitivanja, Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, Sarajevo, 647–677.
- Wanzek, B.** 1989, *Die Gußmodel für Tüllenbeile im südöstlichen Europa*, Universitätsforschungen zur prähistorischen Archäologie 2, Dr. Rudolf Habelt GmbH, Bonn.
- Weber, C.** 1996, *Die Rasiermesser in Südosteuropa*, Prähistorische Bronzefunde VII(5), Franz Steiner Verlag, Stuttgart.
- Žeravica, Z.** 1993, *Äxte und Beile aus Dalmatien und anderen Teilen Kroatiens, Montenegro, Bosnien und Herzegowina*, Prähistorische Bronzefunde IX(18), Franz Steiner Verlag, Stuttgart.